

Armenia as an Arena for Regional Competition: An Analysis of the Conflicting Interests of Iran and Azerbaijan with an Emphasis on the Balance of Threat

Omid Azizyan¹ Bahram Nasrollahizadeh²

1. Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Social Sciences and Humanities, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran. (Corresponding Author)
Email: O.azizyan@uok.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of Geography, Political Geography Orientation, Faculty of Natural Resources, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran
Email: b.nasr@uok.ac.ir

Abstract

The geopolitical developments of the South Caucasus following the Second Nagorno Karabakh War, particularly those centered on Armenia's position in initiatives such as the Zangezur Corridor, have intensified the conflict of interests between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan. This study seeks to explain the causes and dimensions of this confrontation by examining the role of Armenia as an effective geopolitical variable in the strategic competition between the two actors. The main research question is how Armenia operates within the structure of conflicting interests between Iran and Azerbaijan and through what mechanisms it has become an influential factor in the regional balance of threat. The research hypothesis argues that the Islamic Republic of Iran, by maintaining its geopolitical linkage with Armenia, opposing territorial and border changes, and making use of Armenia's diplomatic and geoeconomic capacities, pursues indirect balancing against security threats arising from the deepening cooperation of Azerbaijan with Israel and Turkey. In this context, Armenia functions not merely as a neighboring state, but as a structural instrument in Iran's strategy to contain and manage surrounding threats. The theoretical framework of the study is based on Stephen Walt's balance of threat theory, which emphasizes the role of threat perception in shaping the foreign policy behavior of states. Within this framework, the geopolitical and security alignment of Azerbaijan with Israel and Turkey, along with efforts to establish a transnational corridor through Armenian territory, are analyzed as threat generating variables for Iran. The research adopts a qualitative methodology based on documentary analysis, examination of official statements, and monitoring of the diplomatic activities of relevant actors during the period from 2020 to 2024.

Keywords: Iran, Azerbaijan, Armenia, balance of Threat, South Caucasus

Extended Abstract

Introduction

The geopolitical developments in the South Caucasus following the "Second Nagorno-Karabakh War," particularly regarding Armenia's role in regional initiatives such as the "Zangezur Corridor," have led to a divergence of interests between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan. This study aims to explain the causes and dimensions of this confrontation by examining Armenia's role as a geographical arena for the strategic rivalry between these two actors.

The main research question is: What role does Armenia play in the conflict of interests between Iran and Azerbaijan, and how has it become a key factor in the regional balance of threat? The central hypothesis posits that, under current circumstances, Armenia serves as a balancing tool for Iran against the security threats posed by Azerbaijan's growing alliances with Israel and Turkey.

The theoretical framework of the study is based on Stephen Walt's Balance of Threat Theory, which emphasizes the role of threat perception in shaping states' foreign policy behavior. In this context, Azerbaijan's increasing proximity to Israel and Turkey, along with its efforts to establish a transit corridor through Armenian territory, are analyzed as threat-inducing factors for Iran. The research methodology is qualitative, relying on document analysis, official statements, and diplomatic movements during the "2020 to 2024" period.

Findings indicate that Armenia has not only become embedded in the Iran–Azerbaijan strategic confrontation but also emerged as a pivotal factor in Iran's regional balancing strategy. This dynamic has strengthened Tehran–Yerevan ties and signals the persistence of geopolitical competition in the South Caucasus in the near future.

Introduction

competition and tensions among regional and extra-regional powers over the past decades. This region, especially after the collapse of the Soviet Union and the independence of the newly established republics of Armenia and Azerbaijan, has become one of the main axes of geopolitical conflicts. Iran, as the southern neighbor of both countries, has historically sought to maintain a balance of power in this area and prevent the presence and influence of extra-regional actors. The Islamic Republic of Iran, due to Armenia's unique geopolitical position, places special importance on this country; a matter that has made Tehran sensitive to any changes in the regional geopolitical balance. In this regard, Azerbaijan's attempts to create a corridor through Armenian territory aimed at accessing Nakhchivan have involuntarily involved Iran in the geopolitical dimensions of the conflict between the two countries. Currently, Armenia holds a different and more complex position in the regional geopolitical structure than in the past.

Research Question

The main research question is: What role does Armenia play in the confrontation of interests between Iran and Azerbaijan, and how has it become a key factor in the regional threat balance?

Research Hypothesis

The research hypothesis posits that the Islamic Republic of Iran, by maintaining its geopolitical linkage with Armenia, opposing territorial changes, and leveraging Armenia's diplomatic and geo-economic capacities, seeks to engage in indirect balancing against the security threats arising from Azerbaijan's deepening cooperation with Israel and Turkey. In this framework, Armenia functions not merely as a neighboring state but as a structural instrument in Iran's strategy to contain and manage surrounding threats.

Methodology (and Theoretical Framework if there are)

In this study, the Threat Balance Theory is specifically employed to analyze the competition between Iran and the Republic of Azerbaijan in Armenia. This theory provides an analytical framework to examine the security, political, and economic threats that Iran and Azerbaijan face in the South Caucasus region.

Results and discussion

An analysis of Iran's foreign policy pattern in the South Caucasus, based on the theoretical framework of Threat Balance, indicates that Tehran's approach to developments in this region is driven less by traditional power balancing and more by the perception and management of threats arising from the aggressive intentions and potential capacities of rival actors. The Islamic Republic of Iran, with a profound understanding of the strategic linkages between Azerbaijan, Turkey, and Israel, is adopting a multidimensional approach aimed at neutralizing security, geopolitical, and geoeconomic threats in its surrounding environment.

Within this framework, Armenia has emerged as a potential partner for creating a balance against rival power axes. Strengthening political and cultural ties with Yerevan, supporting the existing border status, and actively opposing initiatives such as the Zangezur Corridor all reflect Iran's orientation toward a threat-balancing strategy.

Iran's foreign policy behavior in recent years indicates that the perception of threats, rather than the material power of actors, has been the primary driver of its security and regional decision-making. Iran perceives Azerbaijan not merely due to its military capabilities, but primarily because of its strategic partnerships with actors opposing Iran's national interests. The combination of these threats has pushed Iran's foreign policy toward adopting deterrent, defensive, and balanced positions.

In this regard, emphasizing the principle of "border stability" as a national security red line, conducting military drills near its northwestern borders, and issuing explicit diplomatic statements against new transit projects all signal Iran's high level of strategic sensitivity to developments in the South Caucasus. This deterrence-oriented approach toward threatening alliances reflects an active strategy to counter unwanted geopolitical changes.

An analysis of current geopolitical trends in the South Caucasus outlines three possible scenarios for the future of Iran's relations with Azerbaijan and Armenia:

- ❖ Continuation of Iran's balancing policy:
If current trends persist, Iran will continue its threat-balancing policy and,

by deepening its relations with Armenia, will seek to limit the influence of the Turkey–Azerbaijan–Israel axis. This approach will aim to prevent structural changes in the regional order.

- ❖ Escalation of geopolitical tensions: If Azerbaijan and its allies continue unilateral efforts to alter geopolitical borders and establish new transit routes, the likelihood of political or even security confrontations will increase. In this scenario, Iran may move toward forming new regional alliances to counter these developments.
- ❖ Possibility of relative de-escalation and adjustment of relations: If threatening variables such as the presence of extra-regional actors or attempts to change borders—are contained, the possibility of Iran and Azerbaijan entering a regional security dialogue will rise. Although this scenario faces significant obstacles under current conditions, it cannot be entirely ruled out in the long term.

In summary, Iran's approach to developments in the South Caucasus is rooted in a realistic and threat-based strategy, which seeks to prevent the emergence of geopolitical changes contrary to its strategic interests by leveraging regional instruments in a calculated and proactive manner.

Conclusion

The geopolitical developments in the South Caucasus following the Second Nagorno-Karabakh War, especially the structural changes in the power relations and the formation of new axes of regional cooperation and competition, have posed a complex and multidimensional challenge for the foreign policy of the Islamic Republic of Iran. In this context, Iran, which shares direct borders and security concerns related to regional developments, requires a deep and comprehensive understanding of composite and perceptual threats that go beyond mere military and economic power indicators. Therefore, analyzing Iran's behavior toward these developments without employing the theoretical framework of threat balance which considers threat perception, actors' intentions, and alliance linkages would be incomplete.

ارمنستان به عنوان عرصه‌ای برای رقابت منطقه‌ای: تحلیلی بر منافع متعارض ایران و آذربایجان با تکیه بر موازنه تهدید

بهرام نصرالهی زاده^۲

امید عزیزیان^۱

۱. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی و انسانی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران (نویسنده مسئول)

Email: O.azizyan@uok.ac.ir

۲. استادیار گروه جغرافیا، گرایش جغرافیای سیاسی، دانشکده منابع طبیعی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران
Email: b.nasr@uok.ac.ir

چکیده

تحولات ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی پس از جنگ دوم قره‌باغ، به‌ویژه با محوریت جایگاه ارمنستان در طرح‌هایی نظیر کریدور زنگزور، موجب تشدید تعارض منافع میان جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان شده است. این پژوهش با هدف تبیین علل و ابعاد این تقابل، به بررسی نقش ارمنستان به عنوان یک متغیر ژئوپلیتیکی مؤثر در رقابت راهبردی دو بازیگر می‌پردازد. پرسش اصلی پژوهش آن است که ارمنستان چگونه در ساختار تقابل منافع ایران و آذربایجان ایفای نقش می‌کند و از چه طریقی به عاملی اثرگذار در موازنه تهدید منطقه‌ای بدل شده است؟ فرضیه پژوهش براین اساس استوار است که جمهوری اسلامی ایران از طریق حفظ پیوند ژئوپلیتیکی با ارمنستان، مخالفت با تغییرات مرزی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های دیپلماتیک و ژئواقتصادی این کشور، در پی موازنه‌سازی غیرمستقیم در برابر تهدیدات امنیتی ناشی از تعمیق همکاری‌های آذربایجان با اسرائیل و ترکیه است؛ به‌گونه‌ای که ارمنستان نه صرفاً یک همسایه، بلکه به عنوان یک ابزار ساختاری در راهبرد مهار تهدیدات پیرامونی ایران عمل می‌کند. چهارچوب نظری پژوهش مبتنی بر نظریه «موازنه تهدید» استفن والت است که بر نقش ادراک تهدید در شکل‌دهی به رفتار سیاست خارجی کشورها تأکید دارد. در این چهارچوب، نزدیکی ژئوپلیتیکی و امنیتی آذربایجان به اسرائیل و ترکیه و تلاش برای ایجاد گذرگاه فرامرزی از طریق خاک ارمنستان، به عنوان متغیرهای تهدیدزا برای ایران تحلیل می‌شوند. روش تحقیق کیفی و مبتنی بر تحلیل اسنادی، بررسی بیابیه‌های رسمی و رصد تحرکات دیپلماتیک بازیگران در بازه زمانی ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۴ است.

کلیدواژه‌ها: ایران، آذربایجان، ارمنستان، موازنه تهدید، قفقاز جنوبی

مقدمه و بیان مسئله

قفقاز جنوبی، منطقه‌ای واقع در مرز تقاطع اوراسیا، در طول دهه‌های گذشته همواره صحنه رقابت و تنش‌های مستمر میان قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بوده است. این منطقه به‌ویژه پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال جمهوری‌های تازه‌تأسیس ارمنستان و آذربایجان، به یکی از محورهای اصلی تعارضات ژئوپلیتیکی تبدیل شد. ایران، به‌عنوان همسایه جنوبی هر دو کشور، از گذشته در پی حفظ موازنه قدرت در این منطقه و جلوگیری از حضور و نفوذ بازیگران فرامنطقه‌ای بوده است.

با این حال، پس از جنگ دوم قره‌باغ در سال ۲۰۲۰، پشتیبانی نظامی چشمگیر و فناوری محور ترکیه و اسرائیل نسبت به جمهوری آذربایجان شدت یافت؛ ترکیه با فراهم آوردن پهپادهای «بایراکتار تی.بی.۲»^۱ و آموزش نیروهای باکو و اسرائیل نیز با ارائه جنگ‌افزارها، هدایت‌کننده‌ها و سامانه‌های اطلاعاتی باعث تقویت توان عملیاتی آذربایجان در میدان نبرد شد. این تعامل مشترک نه تنها پیروزی نظامی باکو را ممکن ساخت، بلکه بنیان‌های یک توازن قوای جدید، هرچند شکننده، در قفقاز جنوبی را شکل داد.

پیروزی نظامی جمهوری آذربایجان موازنه سنتی قفقاز جنوبی را تغییر داده و زمینه پیگیری پروژه‌هایی مانند کریدور زنگزور را فراهم کرده است؛ پروژه‌ای که با حمایت ترکیه و پذیرش ضمنی برخی بازیگران بین‌المللی، نگرانی جدی ایران را برانگیخته است. این کریدور می‌تواند مرز زمینی ایران و ارمنستان را قطع کرده و دسترسی ژئوپلیتیکی ایران به اوراسیا را محدود سازد. هم‌زمان، گسترش روابط راهبردی باکو و اسرائیل، از نگاه تهران تهدیدی مستقیم برای امنیت ملی و نفوذ منطقه‌ای ایران محسوب می‌شود. ایران با یک دوگانگی ژئوپلیتیکی مواجه است: از یک‌سو حفظ روابط با جمهوری آذربایجان برای جلوگیری از تشدید تنش و گسترش نفوذ اسرائیل و از سوی دیگر حمایت از ارمنستان به‌عنوان یک حلقه مهم ژئوپلیتیکی. اتخاذ رویکرد تقابلی با باکو می‌تواند به تعمیق روابط آذربایجان-اسرائیل بینجامد و هزینه‌های امنیتی ایران را افزایش دهد. از این‌رو، تهران ناگزیر است سیاستی فعال اما متوازن در قفقاز جنوبی در پیش گیرد. در این چهارچوب، ارمنستان به‌دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی ویژه‌اش برای ایران اهمیت فزاینده‌ای یافته و تلاش‌های آذربایجان برای ایجاد دالان در خاک این کشور، ایران را ناخواسته درگیر ابعاد ژئوپلیتیکی مناقشه کرده

است. در نتیجه، تحولات اخیر جایگاه ارمنستان را در ساختار ژئوپلیتیکی منطقه پیچیده‌تر و حساس‌تر از گذشته ساخته است. با وجود ضعف نسبی در توان نظامی، این کشور نقش مهمی به عنوان «فضای ژئوپلیتیکی» برای ایران ایفا می‌کند تا بتواند در برابر فشارهای هم‌زمان آذربایجان، ترکیه و اسرائیل مقاومت کند. ایران در سال‌های اخیر تلاش کرده است با تقویت همکاری‌های دیپلماتیک، امنیتی و اقتصادی با ارمنستان، به‌ویژه با حفظ دسترسی زمینی به قفقاز، حضور راهبردی خود را در منطقه تثبیت کند و از توسعه نفوذ آنکارا و باکو جلوگیری نماید (de Waal, 2018, pp. 1501).

سؤال اصلی پژوهش این است که: ارمنستان چه نقشی در تقابل منافع ایران و آذربایجان دارد و چگونه به عامل مهمی در موازنه تهدید منطقه‌ای تبدیل شده است؟ فرضیه پژوهش بر آن است که ایران با حفظ پیوند ژئوپلیتیکی با ارمنستان، مخالفت با تغییرات مرزی و استفاده از ظرفیت‌های دیپلماتیک و ژئواقتصادی این کشور، به‌طور غیرمستقیم در برابر تهدیدات ناشی از همکاری آذربایجان با اسرائیل و ترکیه موازنه‌سازی می‌کند و ارمنستان را به ابزاری راهبردی در مهار تهدیدات پیرامونی خود بدل ساخته است.

این پژوهش بر مبنای نظریه «موازنه تهدید» استفن والت تدوین شده است. براساس این نظریه، دولت‌ها نه صرفاً در واکنش به قدرت نظامی یک بازیگر، بلکه با توجه به ادراک خود از میزان تهدید ناشی از آن، اقدام به ایجاد ائتلاف‌ها یا اتخاذ راهبردهای موازنه‌ساز می‌کنند.

به بیان دیگر، شدت تهدید ادراکی، نه قدرت مطلق، عامل اصلی در شکل‌گیری رفتار دولت‌ها در عرصه سیاست بین‌الملل محسوب می‌شود. ترکیب چهار متغیر: توان نظامی، نزدیکی جغرافیایی، نیت‌های تهاجمی ادراک‌شده و سوابق رفتاری، تعیین‌کننده میزان تهدید ادراک‌شده از سوی یک کشور است (Walt, 1987, p.21).

این چهارچوب نظری امکان تحلیل منسجم‌تر سیاست خارجی ایران در قبال ارمنستان و درک تلاش تهران برای جلوگیری از شکل‌گیری ائتلاف‌های خصمانه در مرزهای شمال غربی را فراهم می‌کند. اهمیت پژوهش در آن است که برخلاف مطالعات تک‌بعدی پیشین، ارمنستان را به‌عنوان کنشگری ژئوپلیتیکی مستقل در موازنه قدرت منطقه‌ای بررسی می‌کند. همچنین با استفاده از تحلیل کیفی و ترکیب داده‌های تاریخی و اسنادی، تصویری جامع و نظری‌مبنا از دینامیک‌های امنیتی-سیاسی قفقاز جنوبی ارائه می‌دهد.

۱. پیشینه پژوهش

ادبیات موجود بیشتر بر رقابت ایران و آذربایجان و نقش قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تمرکز دارد و به نقش ارمنستان توجه کمتری شده است. این کشور به‌ندرت به‌عنوان عرصه رقابت دو طرف یا در چهارچوب نظریه «موازنه تهدید» بررسی شده است؛ خلأیی که ضرورت پژوهش درباره نقش ارمنستان در راهبرد موازنه‌گرایانه ایران و تأثیر آن بر ژئوپلیتیک منطقه را نشان می‌دهد.

بزرگمهری و طباطبائی (۱۳۹۵)، در پژوهشی تطبیقی با عنوان «سیاست خارجی ایران و ترکیه در قفقاز جنوبی پس از فروپاشی شوروی» به تحلیل راهبردهای این دو کشور در منطقه پرداخته‌اند. نویسندگان با تأکید بر موقعیت ژئوپلیتیکی خاص ایران، به عواملی همچون هم‌مرزی با جمهوری آذربایجان و ارمنستان و حضور جمعیت آذری‌تبار در داخل کشور به‌عنوان مؤلفه‌هایی تأثیرگذار بر سیاست خارجی ایران اشاره می‌کنند. در این پژوهش، هرچند به نقش ارمنستان در حفظ توازن ژئوپلیتیکی منطقه برای ایران اشاره شده، اما این کشور به‌عنوان یک متغیر مستقل مورد تحلیل قرار نگرفته است.

حافظنیا و افشردی (۱۳۸۱)، در پژوهشی با عنوان «تحلیل ژئوپلیتیک قفقاز؛ بستری برای تدوین سیاست خارجی مناسب‌تر در منطقه» با رویکرد ژئوپلیتیکی، قفقاز را به‌عنوان فضای رقابت قدرت‌های منطقه‌ای پس از فروپاشی شوروی ارزیابی می‌کنند و معتقدند که ایران باید سیاست خود را با توجه به نقشه تهدیدات محیطی، ازجمله اتحاد آذربایجان، ترکیه و اسرائیل، بازتعریف کند. نویسندگان ضمن اشاره به موقعیت راهبردی ارمنستان، آن را نقطه توازن در برابر نفوذ ترکیه و آذربایجان تلقی می‌کنند. باقری و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی با عنوان «جایگاه قفقاز جنوبی در منطقه‌گرایی سیاست خارجی ایران»، قفقاز جنوبی را به‌مثابه بستری برای تحقق اهداف منطقه‌گرایانه سیاست خارجی ایران تعریف کرده‌اند. این پژوهش جایگاه ارمنستان در سیاست خارجی ایران را به‌خوبی تبیین کرده است؛ اما با توجه به موضوع تحقیق به علل رویارویی ایران و آذربایجان در ارمنستان نپرداخته است.

کوهی اصفهانی (۲۰۱۹)، در کتابی با عنوان «سیاست خارجی ایران در قفقاز جنوبی: روابط با آذربایجان و ارمنستان» به بررسی ابعاد مختلف روابط سیاسی و دیپلماتیک جمهوری اسلامی ایران با جمهوری‌های قفقاز جنوبی، به‌ویژه جمهوری آذربایجان و ارمنستان، پرداخته است. این پژوهش اگرچه به‌خوبی اهمیت راهبردی

قفقاز جنوبی در سیاست خارجی ایران را تبیین می‌کند، اما به بررسی منافع متقابل ایران و جمهوری آذربایجان و ریشه‌های شکل‌گیری این مناسبات کم‌تر پرداخته است. شفر، براندا (۲۰۲۰)، در پژوهشی با عنوان «جنگ ارمنستان و آذربایجان: کاهش نقش منطقه‌ای ایران» به بررسی تأثیرات جنگ دوم قره‌باغ بر موقعیت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران در قفقاز جنوبی پرداخته است و استدلال می‌کند که با پیروزی جمهوری آذربایجان در این جنگ و حمایت گسترده ترکیه و اسرائیل از باکو، ایران تا حد زیادی از معادلات منطقه‌ای کنار گذاشته شده و نفوذ ژئوپلیتیکی آن به‌طور محسوسی کاهش یافته است. او نتیجه می‌گیرد که ایران در این شرایط با دشواری‌های فزاینده‌ای در حفظ موازنه قدرت در قفقاز جنوبی روبه‌رو است.

گئورگیان، آنا (۲۰۲۳)، در مقاله‌ای با عنوان «خطوط قرمز و چراغ‌های سبز: سیاست موازنه‌سازی ایران در قفقاز جنوبی» به تحلیل سیاست خارجی ایران در قبال تحولات پس از جنگ دوم قره‌باغ می‌پردازد و استدلال می‌کند که جمهوری اسلامی ایران با بهره‌گیری از ارمنستان به عنوان یک شریک امنیتی و ژئوپلیتیکی، در تلاش است تا نفوذ خود را در قفقاز جنوبی حفظ کند. همچنین، نویسنده بر این باور است که تهران در حال پیگیری نوعی دیپلماسی متوازن است که بتواند جایگاه ژئوپلیتیکی خود را در قفقاز جنوبی تقویت نماید.

در چهارچوب تحلیل منافع متقابل ایران و جمهوری آذربایجان در ارمنستان و با بهره‌گیری از نظریه موازنه تهدید، پژوهش‌های متعددی به بررسی پیچیدگی‌های روابط میان این کشورها پرداخته‌اند. این مطالعات، ابعاد متنوع رقابت و همکاری در سطوح سیاسی، امنیتی و اقتصادی را در قفقاز جنوبی مورد بررسی قرار داده و با اتکا به تحلیل موازنه تهدید، تلاش دارند تا مسیرهای ممکن برای ایجاد و حفظ تعادل قدرت میان بازیگران منطقه‌ای را تبیین کنند.

مرور ادبیات نشان می‌دهد که با وجود پرداختن به ابعاد ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی، تحلیل هم‌زمان و نظری‌محور روابط ایران و جمهوری آذربایجان در بستر نقش آفرینی ارمنستان، کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش حاضر بر آن است تا با اتکا به نظریه موازنه تهدید، این خلأ نظری و تحلیلی را پوشش دهد. همچنین، تمرکز ویژه‌ای بر به‌کارگیری دقیق و کاربردی این نظریه در تحلیل روابط متقابل ایران و آذربایجان دارد و می‌کوشد این مناسبات را در چهارچوبی مفهومی، مدرن و مبتنی بر تحلیل‌های راهبردی تبیین کند.

۲. چهارچوب نظری

در این پژوهش، به‌طور خاص از نظریه «موازنه تهدید»^۱ برای تحلیل رقابت میان ایران و جمهوری آذربایجان در ارمنستان استفاده شده است. این نظریه، چهارچوبی تحلیلی فراهم می‌کند تا بتوان تهدیدات امنیتی، سیاسی و اقتصادی را که ایران و آذربایجان در منطقه قفقاز جنوبی با آن‌ها مواجه هستند، بررسی کرد.

نظریه موازنه تهدید امکان تحلیل دقیق واکنش‌های ایران به تهدیدات ادراک‌شده از سوی آذربایجان و کشورهای ثالث (نظیر ترکیه و اسرائیل) و تأثیر آن بر سیاست ایران در قبال ارمنستان را فراهم می‌کند. در تقابل با نظریه سنتی «موازنه قوا»^۲، که بر توزیع عینی قدرت میان بازیگران بین‌المللی تأکید دارد، استفن والت معتقد است که دولت‌ها نه صرفاً در برابر قدرت، بلکه در برابر تهدیدات ادراک‌شده دست به ایجاد موازنه می‌زنند (Walt, 1987, pp. 21-22). به بیان دیگر، تنها توزیع قدرت نمی‌تواند امنیت کشورها را تضمین کند، بلکه ادراک از تهدید، محرک اصلی در رفتار سیاست خارجی دولت‌هاست. نظریه موازنه تهدید درواقع توسعه‌ای انتقادی بر نظریه موازنه قوا به شمار می‌رود.

والت (۱۹۸۷)، چهار عامل اصلی «قدرت کل»^۳، «مجاورت جغرافیایی»^۴، «توانمندی‌های تهاجمی»^۵، «نیت‌های تهاجمی»^۶، را به‌عنوان منابع تهدید معرفی می‌کند. براساس نظریه «تعادل تهدید» که توسط والت ارائه شده، دولت‌ها نه صرفاً براساس قدرت مطلق بلکه برپایه میزان تهدید ادراک‌شده از دیگر بازیگران، به موازنه‌سازی یا ائتلاف‌سازی روی می‌آورند (Walt, 2014, pp. 141-142). درنتیجه، این نظریه در تحلیل تصمیمات سیاست خارجی ایران در قبال ارمنستان و مواجهه با نفوذ فزاینده آذربایجان و متحدانش، چهارچوبی تحلیلی و کارآمد فراهم می‌کند. بنابراین والت در نظریه‌اش بر اهمیت نیت تجاوزکارانه به‌جای منابع مادی قدرت تأکید می‌ورزد (حافظ نیا، ۱۶، ص. ۱۳۹۸). گرچه والت اهمیت زیادی برای نظریه موازنه قوا قائل بود؛ اما معتقد بود که جنگ و نیروی نظامی برای حفظ وضع موجود سودمند است (Waltz, 1979, p. 190).

1. Balance of Threat
2. Balance of Power
3. Aggregate Power
4. Geographic Proximity
5. Offensive Capabilities
6. Offensive Intentions

والت نظریه موازنه تهدید را برای اصلاح و بهبود کارایی نظریه موازنه قدرت ارائه داد. از دیدگاه او، موازنه قدرت نمی‌تواند رفتار تشکیل اتحادها را براساس سابقه تاریخی توصیف کند یا توضیح دهد چرا موازنه‌ها اغلب ناتوان از شکل‌گیری پایدار هستند. همچنین، فرایند موازنه‌گرایی در تبیین اتحادها برپایه تجربیات تاریخی ناکام است، زیرا نمی‌تواند شکست‌های مکرر در ایجاد توازن پایدار را توضیح دهد. طبق نظر والت، کشورها به دنبال ایجاد ائتلاف و اتحاد علیه هر کشوری نیستند، بلکه کشوری که قدرت آن باعث به خطر انداختن امنیت سایر کشورها شود، باعث می‌شود که دیگران نیز برای مقابله با آن، به طرف ایجاد ائتلاف سوق پیدا کنند.

این چهارچوب نظری با تکیه بر دیدگاه‌های والت، تصویری جامع از پویش‌های امنیتی و ژئوپلیتیکی دولت‌ها در نظام آنارشیک ارائه می‌کند. براساس این دیدگاه، تهدید ادراک‌شده که ناشی از عوامل کلیدی همچون نزدیکی جغرافیایی، توان تهاجمی و نیت‌های خصمانه است، اساس تشکیل ائتلاف‌ها و اتخاذ سیاست‌های دفاعی را تشکیل می‌دهد. براساس نظریه موازنه تهدید والت، برداشت از تهدیدات امنیتی صرفاً بر مبنای میزان قدرت مادی دولت‌ها شکل نمی‌گیرد، بلکه ادراک از نیت و اهداف آن‌ها نقشی اساسی در تبیین رفتار سایر بازیگران ایفا می‌کند. به تعبیر والت، قدرت نظامی در غیاب نیت‌های تهاجمی الزاماً تهدید تلقی نمی‌شود؛ در نتیجه، دولت‌ها هنگام طراحی سیاست‌های امنیتی، باید بیش از آن‌که بر توانمندی‌های عینی متمرکز شوند، بر تحلیل انگیزه‌ها و اهداف راهبردی رقبا تمرکز کنند (Walt, 1987, p. 22).

این پژوهش بر مبنای گزاره‌های مشخصی از نظریه موازنه تهدید تدوین شده است: نخست، سیاست خارجی ایران در قبال ارمنستان نه بر مبنای قدرت مطلق جمهوری آذربایجان، بلکه براساس تهدیدات ادراک‌شده ناشی از مجاورت جغرافیایی، توانمندی‌های تهاجمی و پیوندهای امنیتی آذربایجان با ترکیه و اسرائیل تبیین می‌شود. دوم، ادراک ایران از نیت‌ها و اهداف راهبردی آذربایجان به عنوان متغیر کلیدی در شکل‌گیری رفتار موازنه‌گرایی ایران برجسته می‌گردد. سوم، ارمنستان در این چهارچوب به مثابه متغیر واسطه‌ای در فرایند موازنه تهدید ایران عمل می‌کند، به گونه‌ای که تقویت روابط با ایروان بخشی از راهبرد ایران برای مهار تهدیدات فزاینده در قفقاز جنوبی محسوب می‌شود و چهارم، الگوی موازنه‌سازی ایران بیش از آن‌که مبتنی بر ائتلاف‌سازی رسمی باشد، بر ایجاد تعادل امنیتی غیرمستقیم و جلوگیری از تغییر نامطلوب موازنه منطقه‌ای استوار است.

بدین ترتیب، گزاره‌های استخراج‌شده از نظریه موازنه تهدید، چهارچوب تحلیلی اصلی مقاله را شکل داده و امکان تبیین منسجم رفتار ایران در قبال رقابت ژئوپلیتیکی آذربایجان در ارمنستان را فراهم می‌آورند.

۳. بررسی زمینه‌های ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی

۳-۱. تحولات پس از جنگ دوم قره‌باغ: بازتعریف معادلات منطقه‌ای

جنگ دوم قره‌باغ در پاییز سال ۲۰۲۰ به‌منزله نقطه‌عطفی راهبردی در ساختار امنیتی و ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی مطرح گردید. این نبرد، علاوه بر تغییر مرزهای سیاسی، معادلات قدرت میان بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را به‌طور بنیادین دگرگون ساخت و ساختار تعادل قوا را در این منطقه پرتنش به چالش کشید (Cornell, 2017). در جریان این جنگ، جمهوری آذربایجان بر بخش‌هایی از مناطق مورد مناقشه در قره‌باغ تسلط یافت؛ تغییری که به گسترش نفوذ باکو در منطقه انجامید و به‌طور طبیعی موجب تضعیف جایگاه رقبای منطقه‌ای، از جمله جمهوری اسلامی ایران، گردید. از منظر امنیت منطقه‌ای، این تحولات به افزایش پیچیدگی در تعاملات میان بازیگران اصلی انجامید، چراکه حضور نظامی روسیه به‌عنوان میانجی و نیروی حافظ صلح، موقعیت ایران را در وضعیت شکننده‌تری قرار داد.

بحران قره‌باغ از منظر بین‌المللی به‌دلیل حضور، نفوذ و دخالت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بسیار حائز اهمیت است. کشورهای منطقه‌ای چون ترکیه، روسیه و آمریکا، ناتو و رژیم صهیونیستی درباره بحران قره‌باغ خواهان حضور، نفوذ و اعمال نظر در مسائل مختلف قفقاز هستند (نجفی سیار و ابراهیمی، ۱۴۰۰: ۹). جنگ دوم قره‌باغ بیانگر دست برتر نظامی آذربایجان در برابر ارمنستان بود. بهره‌گیری باکو از توانمندی‌های نوین مانند پهپادهای تهاجمی، جنگ الکترونیک و هماهنگی با ترکیه، موازنه میدانی را به نفع آذربایجان تغییر داد و ابتکار عمل نظامی را در اختیار آن قرار داد. برتری اطلاعاتی و هوایی آذربایجان همراه با ضعف ساختاری ارمنستان، بازپس‌گیری مناطق اشغالی را فراهم ساخت و جایگاه آذربایجان را به‌عنوان بازیگر مسلط در قفقاز جنوبی تثبیت کرد. این برتری، افزون بر پیامدهای میدانی، پیامدهای راهبردی گسترده‌ای داشت، اعتمادبه‌نفس ژئوپلیتیکی آذربایجان را افزایش داد، نقش متحدان آن را در ترتیبات امنیتی پساجنگ تقویت کرد و بر محاسبات امنیتی و سیاست منطقه‌ای ایران تأثیرگذار بود.

ایران، که همواره حفظ ثبات در مرزهای شمال غربی را در دستورکار خود قرار داده، اکنون با توسعه همکاری‌های امنیتی و نظامی بین جمهوری آذربایجان، ترکیه و اسرائیل مواجه است. این ائتلاف سه‌جانبه، از دیدگاه تهران، به عنوان تهدیدی ساختارشکن برای موازنه راهبردی و امنیت ملی تلقی می‌شود. براساس تحلیل جدید، مشارکت فناوری‌محور باکو و اورشلیم به‌ویژه شامل فروش تسلیحات پیشرفته و پهپادهای شناسایی، فرصتی برای جمع‌آوری اطلاعات نظامی علیه ایران فراهم آورده و نگرانی‌های امنیتی را به‌طور ملموسی افزایش داده است (Roubanis, 2024, p. 17). نفوذ روزافزون اسرائیل در آذربایجان، نگرانی‌های جدی برای ایران ایجاد کرده است، زیرا روابط باکو-تل‌آویو به اسرائیل امکان می‌دهد بدون مداخله مستقیم، ایران را تحت فشار امنیتی و نظارت قرار دهد. ایران تلاش دارد ضمن حفظ روابط دیپلماتیک با آذربایجان، منافع خود را در برابر تهدیدات امنیتی و استراتژیک اسرائیل بازتعریف کند، چراکه حضور اطلاعاتی و عملیاتی موساد در نزدیکی مرزهای شمال غربی ایران می‌تواند تهدیدی بالقوه برای امنیت ملی کشور باشد. علاوه بر این آمریکا، اسرائیل و ترکیه از ایده قوم‌گرایی و آذربایجان واحد که توسط آذربایجان تبلیغ می‌گردد حمایت نموده و باعث ایجاد مشکلات بیشتری برای ایران گردیده‌اند (موسوی شهیدی و احمدی کروچ، ۱۳۹۸: ۱۳). این مسئله نگرانی‌های تهران را تشدید کرده است.

۲-۳. تحلیل نقش بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای

۳-۲-۱. جمهوری اسلامی ایران: موازنه‌سازی امنیتی و منافع ژئوپلیتیکی

ایران به دلیل موقعیت استراتژیک خود و مرزهای طولانی با قفقاز جنوبی، در مرکز رقابت‌های منطقه‌ای قرار گرفته است. تهران با پیگیری سیاست حفظ ثبات مرزی و اتخاذ راهبرد «موازنه تهدید»، تلاش می‌کند از گسترش نفوذ ائتلاف ترکیه-آذربایجان-اسرائیل جلوگیری نماید (Cornell, 2017, p. 58). این راهبرد ریشه در درک تهدیدات امنیتی و ژئوپلیتیکی ناشی از نزدیکی رقبای منطقه‌ای به مرزهای شمال غربی ایران دارد. به‌ویژه پس از جنگ دوم قره‌باغ، نفوذ نظامی و اطلاعاتی اسرائیل در قفقاز جنوبی افزایش یافته است. همکاری‌های نظامی گسترده باکو و تل‌آویو، از جمله خرید تسلیحات پیشرفته و پهپادهای اسرائیلی، نگرانی‌های جدی تهران را برانگیخته است؛ چراکه این تحولات در مجاورت مرزهای حساس ایران می‌تواند به تهدیدات اطلاعاتی، نظامی و حتی تحرکات تجزیه‌طلبانه دامن بزند. درواقع، هدف اصلی برقراری روابط نزدیک میان

مقامات اسرائیل و جمهوری آذربایجان ورود مستقیم به مرزهای ایران است و مقامات ایرانی بارها این نگرانی را به مقامات آذربایجانی منتقل کرده‌اند. تهران این روابط را نه فقط در چهارچوب همکاری‌های دوجانبه، بلکه در راستای ایجاد نفوذ اسرائیل در نزدیکی مرزهای شمالی خود تحلیل می‌کند. به‌ویژه، حضور گسترده اسرائیل در جمهوری آذربایجان ممکن است جریان‌های قومی واکرا را تقویت کند و تحرکات تجزیه‌طلبانه در مناطق ترک‌زبان ایران را برانگیزد. این مسئله می‌تواند نگرانی‌های مقامات ایرانی را افزایش دهد.

رویکرد ایران نسبت به مسئله ارمنستان نیز دارای لایه‌های راهبردی عمیق است؛ تهران با تقویت روابط سیاسی و اقتصادی با ایروان و حمایت از حاکمیت ملی ارمنستان، در پی ایجاد یک توازن استراتژیک در برابر نفوذ رو به رشد ترکیه و جمهوری آذربایجان در منطقه بوده است. همچنین ایران برای حفظ دسترسی حیاتی به قفقاز از طریق ارمنستان، از ابزارهای سیاسی و دیپلماتیک استفاده می‌کند و می‌کوشد نقش متعادل‌کننده میان ایروان و باکو را حفظ کند. نگرانی اصلی تهران ایجاد «کریدور زنگزور» و گسترش روابط آذربایجان با اسرائیل است، زیرا هر تغییر ژئوپلیتیکی یا مرزی که موقعیت راهبردی ایران در شمال غرب را تضعیف کند، با مخالفت قاطع تهران مواجه خواهد شد.

۳-۲-۲. روسیه: بازیگر کلیدی و متوازن‌کننده منطقه‌ای

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، روسیه ضمن بازسازی ساختارهای قدرت، به‌عنوان قدرت غالب در قفقاز جنوبی باقی ماند. در نتیجه، کشورهای تازه‌استقلال‌یافته در شکل‌دهی سیاست خارجی با نفوذ پُررنگ مسکو روبه‌رو شدند. به‌ویژه پس از جنگ دوم قره‌باغ (پاییز ۲۰۲۰)، روسیه با استقرار حدود دو هزار نیروی حافظ صلح در ناگورنو-قره‌باغ و کنترل تنگه لاپچین، نقش خود را به‌عنوان بازیگر کلیدی و متوازن‌کننده اصلی در برابر نفوذ ترکیه و غرب تثبیت کرد (Murusidze, 2020, p. 5). حضور نظامی و سیاسی روسیه در قفقاز جنوبی باعث شده بازیگران منطقه‌ای رفتار خود را تعدیل کنند تا از ائتلاف‌های نامتوازن جلوگیری شود. هدف روسیه کنترل درگیری‌ها، مهار نفوذ غرب و حفظ جایگاه مسلط خود است. سیاست متعادل‌کننده مسکو شامل تعمیق روابط امنیتی با ارمنستان و حفظ ارتباط با آذربایجان است تا هم نفوذ غرب محدود شود و هم تنش‌ها به بحران‌های مه‌ارناپذیر تبدیل نشوند.

۳-۲-۳. ترکیه: توسعه نفوذ از طریق ائتلاف‌های استراتژیک

حمایت بی‌وقفه ترکیه از آذربایجان در طول جنگ ۲۰۲۰، جای پای آنکارا را در منطقه قفقاز جنوبی تقویت کرد و نگرانی تهران را نسبت به طرح‌هایی مانند کریدور زنگزور افزایش داد (Azizi & Isachenko, 2023, pp. 3). در این چهارچوب، پروژه‌هایی نظیر «کریدور زنگزور» که هدف آن اتصال مستقیم نخجوان به سرزمین اصلی آذربایجان از طریق خاک ارمنستان است، نماد روشنی از تلاش بلندمدت آنکارا برای بازتعریف معادلات قدرت در منطقه به نفع محور آنکارا - باکو محسوب می‌شود. این راهبرد نه تنها توازن سنتی قدرت در قفقاز را که پیش‌تر تحت سیطره نسبی ایران و روسیه قرار داشت، دگرگون می‌کند، بلکه به ایجاد بستری برای رقابت‌های پیچیده و چندلایه ژئوپلیتیکی در منطقه دامن می‌زند. ترکیه در جنگ اخیر قره‌باغ با ارائه حمایت‌های نظامی، لجستیکی، فناوریانه و اطلاعاتی، نقش کلیدی در پیروزی آذربایجان داشت و جایگاه خود را در قفقاز جنوبی تثبیت کرد. روابط نزدیک باکو و آنکارا مبتنی بر پیوندهای فرهنگی، اقتصادی و ژئوپلیتیکی است. یکی از اهداف مهم دو کشور، اجرای «کریدور زنگزور» برای اتصال آذربایجان به نخجوان است که نقش ترکیه را به عنوان پل شرق و غرب تقویت کرده و توازن قدرت منطقه‌ای را به زیان ایران و روسیه تغییر می‌دهد. ایران این طرح را تهدیدی مستقیم برای منافع راهبردی خود می‌داند.

۴-۲-۳. اسرائیل؛ قدرت فرامنطقه‌ای با اهداف ژئوپلیتیکی خاص

حضور اسرائیل در منطقه قفقاز در چهارچوب راهبرد کلان این رژیم برای تقویت روابط با کشورهای مسلمان غیرعرب تعریف می‌شود. با این حال، تل‌آویو از گسترش روابط با جمهوری آذربایجان اهداف عمیق‌تری را نیز دنبال می‌کند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، ایران تنها کشور منطقه بوده که در قالب دولت-ملت به‌طور مستمر و آشکار، موضعی خصمانه در قبال اسرائیل اتخاذ کرده است. جمهوری اسلامی ایران طی چهار دهه گذشته، چه به‌صورت عملی با حمایت از گروه‌های مقاومت در فلسطین و منطقه و چه در سطح سیاسی و دیپلماتیک، در تضاد با سیاست‌های اسرائیل قرار داشته است.

حضور فعال و فزاینده اسرائیل در جمهوری آذربایجان، علاوه بر تشدید رقابت ژئوپلیتیکی در قفقاز جنوبی، روابط تاریخی تهران-باکو را نیز به‌طور محسوسی تحت‌الشعاع قرار داده است. همکاری‌های دفاعی و اطلاعاتی میان این دو کشور شامل

صادرات گسترده سامانه‌های پهپادی، موشکی و فناوری‌های امنیتی پیشرفته، اکنون به یکی از مؤلفه‌های مهم در چهارچوب «موازنه تهدید» علیه ایران تبدیل شده‌اند (Kogan, 2023, p. 3). این همکاری‌ها، علاوه بر تقویت توان دفاعی جمهوری آذربایجان، به‌عنوان اهرمی برای اعمال فشار منطقه‌ای بر ایران در محاسبات راهبردی اسرائیل نیز عمل می‌کند.

نفوذ اسرائیل در منطقه، معادلات امنیتی و دیپلماتیک تهران را با چالش جدی مواجه کرده و موجب بازنگری ایران در سیاست‌هایش نسبت به قفقاز جنوبی شده است. روابط فزاینده میان باکو و تل‌آویو، به‌ویژه در حوزه‌های نظامی، اطلاعاتی و امنیتی، به‌گونه‌ای است که کارشناسان اسرائیلی مستقیماً در آموزش نیروهای نظامی و امنیتی جمهوری آذربایجان مشارکت دارند. این مسئله علاوه بر تشدید فضای نظامی‌گری در منطقه باعث واگرایی نظامی و امنیتی این کشور با ایران و در نتیجه باعث کاهش امنیت ملی ایران می‌شود (محبوبی و موسوی، ۱۳۹۹: ۱۷۵-۱۷۶). اسرائیل در گسترش روابط با جمهوری آذربایجان دو هدف راهبردی را دنبال می‌کند: نخست، تقویت مناسبات با کشورهای مسلمان غیرعرب برای کاهش انزوای ژئوپلیتیکی و دوم، نزدیک شدن به مرزهای ایران با بهره‌گیری از موقعیت جغرافیایی آذربایجان در سناریوهای احتمالی درگیری. برخی گزارش‌های رسانه‌ای مدعی‌اند که در جریان جنگ ۱۲ روزه، آذربایجان به‌عنوان یکی از مسیرهای عملیات نیروی هوایی اسرائیل علیه اهدافی در داخل ایران مورد استفاده قرار گرفته است، ادعایی که همچنان نیازمند تأیید رسمی و شواهد مستقل است.

۳-۲-۵. قدرت‌های غربی: نقش حداقلی و مدیریت بحران

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، کشورهای قدرتمند غربی به‌ویژه ایالات متحده و اتحادیه اروپا تلاش کردند با کشورهای تازه‌استقلال‌یافته در قفقاز جنوبی پیوند برقرار کرده و آن‌ها را در چهارچوب نظم غربی جای دهند. ناتو نیز طی این فرایند، تا مرزهای روسیه گسترش یافت. با این حال، علی‌رغم وجود منافع ژئوپلیتیکی جدی در این منطقه، نقش غرب در قفقاز بیشتر به حمایت‌های دیپلماتیک، مدیریت بحران و کمک‌های غیرنظامی محدود شده و نفوذ عملی و راهبردی آن بسیار کم‌تر از انتظار بوده است (Nasirov et al., 2017, p. 53). محدودیت‌های سیاسی، حضور پررنگ روسیه و اختلافات داخلی غرب باعث شده است این بازیگران نقش مؤثری در توازن قدرت منطقه ایفا نکنند. جنگ اوکراین تقابل غرب و روسیه را تشدید کرده و موجب شده غرب در

منازعه قره‌باغ از جانب‌داری مستقیم پرهیز کرده و به دیپلماسی بسنده کند. همچنین آمریکا طی یک دهه گذشته تمرکز خود را از این منطقه کاسته و رقابت با چین در آسیا - پاسیفیک را در اولویت قرار داده است. در نتیجه، کمرنگ بودن نقش قدرت‌های فرامنطقه‌ای خلأیی ایجاد کرده که زمینه نفوذ بیشتر ترکیه و روسیه را در قفقاز جنوبی فراهم ساخته است.

۳-۳. جایگاه ژئوپلیتیکی ارمنستان: نقطه تلاقی رقابت‌های منطقه‌ای و

فرصت‌های امنیتی

ارمنستان، به واسطه موقعیت استراتژیک و اتصال به مسیرهای آسیای مرکزی و اروپای شرقی، نقش مهمی در لجستیک منطقه دارد. پیاده‌سازی کریدور زنگزور می‌تواند نقش این کشور در تجارت اوراسیا را تقویت کند، البته این مسئله در صورت ممنوعیت یا توافق باکو-تفلیس-ایروان و بدون نقض تمامیت ارضی ارمنستان تحقق می‌یابد (Dadashli & Rahimov, 2024, pp. 207-208). با این حال، موقعیت ژئوپلیتیکی ارمنستان نه تنها فرصت‌هایی برای ایفای نقش در پروژه‌های منطقه‌ای ایجاد می‌کند، بلکه با چالش‌های امنیتی و سیاسی نیز همراه است. درهم‌تنیدگی منافع بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، این کشور را به نقطه‌ای حساس در رقابت‌های ژئوپلیتیکی تبدیل کرده است؛ موضوعی که باعث می‌شود توانایی ارمنستان در بهره‌گیری از ظرفیت‌های ترانزیتی خود همواره تحت تأثیر این چالش‌ها قرار گیرد. به دلیل درهم‌تنیدگی منافع بازیگران منطقه‌ای، جایگاه ژئوپلیتیکی ارمنستان برای قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای از اهمیت زیادی برخوردار است. ارمنستان به عنوان حلقه ارتباطی بالقوه میان ایران، روسیه و اروپا در نظر گرفته می‌شود؛ با این حال، چالش‌هایی همچون وابستگی اقتصادی، انزوای جغرافیایی و تنش‌های مستمر با جمهوری آذربایجان مانع از ایفای کامل این نقش ژئوپلیتیکی شده‌اند (Rahigh-Aghsan & Jakobsen, 2010, p. 159).

جایگاه ژئوپلیتیکی ارمنستان در قفقاز جنوبی به گونه‌ای است که رقابت میان قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای نفوذ در این کشور را تشدید کرده است. عضویت ارمنستان در سازمان پیمان امنیت جمعی به رهبری روسیه، جایگاه امنیتی ویژه‌ای به این کشور بخشیده و آن را به یکی از بازیگران محوری در ترتیبات امنیتی منطقه‌ای تبدیل کرده است. با این حال، بحران قره‌باغ و ناکارآمدی پیمان امنیت جمعی در تضمین امنیت ارمنستان در بحران‌های اخیر، سبب تضعیف اعتماد عمومی و افزایش وابستگی متقابل به سایر بازیگران نظیر ایران و فرانسه شده است (Stronski, 2020).

علاوه بر این، روابط نزدیک ارمنستان با روسیه، ایران و کشورهای اروپایی بر اهمیت ژئوپلیتیکی آن افزوده است. باین حال، حضور روسیه به عنوان یک قدرت بزرگ تأثیر زیادی بر اتخاذ سیاست‌های مستقل ایروان دارد. همچنین ترکیه و جمهوری آذربایجان با اعمال محدودیت‌هایی بر روابط ارمنستان با سایر قدرت‌ها، دامنه اثرگذاری این کشور را در منطقه محدودتر کرده‌اند. همچنین در روابط منطقه‌ای، ارمنستان به عنوان بازیگری کلیدی و متعادل کننده مطرح است. موقعیت ژئوپلیتیکی این کشور در قفقاز، آن را به عاملی برای تقویت امنیت ایران و مهار پیامدهای نزدیکی آذربایجان با ترکیه و اسرائیل تبدیل کرده است.

۴. تحلیل سیاست خارجی آذربایجان در منطقه قفقاز

۴-۱. مؤلفه‌های تعارض در سیاست خارجی جمهوری آذربایجان

تحولات اخیر در مناسبات میان آذربایجان و ارمنستان بازتاب‌دهنده درهم‌تنیدگی مجموعه‌ای از عوامل ژئوپلیتیکی، از جمله ادعاهای سرزمینی، رقابت بر سر منابع و مسیرهای انرژی و جهت‌گیری‌های سیاست خارجی باکو، به‌ویژه در چهارچوب تعامل با بازیگران غربی است. این ترکیب پیچیده، پیامدهای امنیتی قابل توجهی برای موازنه قدرت و ثبات در قفقاز جنوبی به همراه داشته و بررسی دقیق هر یک از این مؤلفه‌ها می‌تواند به درک عمیق‌تری از منطق تنش‌ها و پویایی‌های امنیتی حاکم بر منطقه منجر شود.

۴-۱-۱. جاه‌طلبی‌های ارضی «آذربایجان غربی» و پیامدهای آن

یکی از حساس‌ترین و درعین حال پیچیده‌ترین ابعاد تداوم تنش میان باکو و ایروان، شکل‌گیری و نهادینه شدن گفتمان سیاسی-ایدئولوژیک موسوم به «آذربایجان غربی» است. گفتمان «آذربایجان غربی»، ارمنستان کنونی را بخشی از آذربایجان تاریخی می‌داند و حضور ارمنیان را فاقد مشروعیت تاریخی تلقی می‌کند؛ در این روایت، بازپس‌گیری سرزمین‌های ادعا شده بخشی از هویت ملی و مشروعیت سیاسی آذربایجان است. این دیدگاه‌ها گرچه در قالب فرهنگی و تاریخی مطرح می‌گردند، اما در عمل به تقویت چشم‌اندازهای سیاسی با تأکید بر مالکیت سرزمینی و فشار برطرف مقابل در مذاکرات صلح می‌انجامد، امری که به‌ویژه در مسئله مرزبندی با ارمنستان و تداوم اختلافات قومی و سیاسی تأثیرگذار است (Ergun & Çitak, 2020, pp. 467-468).

با وجود آن که مقامات رسمی آذربایجان این مسئله را در قالب «حق بازگشت جامعه آذربایجان غربی» صورت‌بندی کرده و هرگونه ادعای ارضی را نفی می‌کنند، بررسی تحلیلی نشان می‌دهد که برجسته‌سازی مستمر این روایت در عرصه‌های رسمی، سیاسی و اجتماعی می‌تواند به ابزاری برای اعمال فشار سیاسی بر ارمنستان در فرایندهای صلح و مرزبندی تبدیل شود. هرچند این گفتمان در ظاهر ماهیتی فرهنگی و تاریخی دارد، اما در عمل واجد ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی است که می‌تواند به شکل‌گیری مطالبات ضمنی سرزمینی و پیچیده‌تر شدن روند تثبیت مرزها و دستیابی به صلح پایدار میان دو کشور بینجامد.

۴-۱-۲. منابع انرژی: محور نقش‌آفرینی آذربایجان در ژئوپلیتیک منطقه

آذربایجان به واسطه منابع نفت و گاز دریای خزر و به‌ویژه پروژه‌های انتقال انرژی نقش محوری در بازار انرژی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای دارد. پروژه‌هایی مانند کریدور گاز جنوبی به اروپا نقش‌آفرینی سیاسی و اقتصادی باکو را افزایش داده‌اند. گرچه حجم گاز قابل‌انتقال از سوی آذربایجان نسبت به کل واردات انرژی اروپا محدود است، اما وجود این مسیر جایگزین برای منابع روسیه تأثیر عمده‌ای بر نگرش سیاست‌گذاران اروپایی نسبت به امنیت انرژی داشته است، به‌گونه‌ای که این پروژه در سیاست ایالات متحده و اتحادیه اروپا به عنوان ابزار تنوع‌بخشی انرژی و کاهش نفوذ روسیه در بازار انرژی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای دیده می‌شود. چنین نقش‌آفرینی استراتژیکی برای آذربایجان نه تنها به افزایش اهمیت ژئوپلیتیکی این کشور انجامیده، بلکه موقعیت آن را در معادلات سیاسی و امنیتی قفقاز جنوبی تقویت کرده است (Poghosyan, 2022).

نقش‌آفرینی انرژی آذربایجان، ضمن ارتقای جایگاه این کشور در امنیت انرژی اروپا، به تغییر توازن قدرت در قفقاز جنوبی انجامیده و با هم‌سویی منافع غرب با باکو، ارمنستان را به دلیل کنار گذاشته شدن از پروژه‌های انرژی در موقعیت اقتصادی و سیاسی ضعیف‌تری قرار داده است وضعیتی که قدرت چانه‌زنی ایران در مذاکرات صلح را کاهش می‌دهد. هم‌زمان، اتکای فزاینده آذربایجان به بازارهای غربی نوعی وابستگی متقابل سیاسی-انرژی ایجاد کرده که با حاشیه راندن ایران از ترتیبات انرژی و ترانزیتی منطقه، نقش ژئوپلیتیکی و منافع راهبردی تهران در قفقاز جنوبی را محدود می‌سازد.

۴-۱-۳. جهت‌گیری غربی و راهبرد سیاست خارجی آذربایجان

تحولات پس از جنگ ۲۰۲۰، باکو را بیش از پیش در مسیر هم‌گرایی با بازیگران غربی به‌ویژه اتحادیه اروپا و ایالات متحده قرار داده است، به‌نحوی که انرژی به‌عنوان اهرم مهمی در این جهت‌گیری عمل می‌کند. ارتباط با نهادهای غربی در حوزه انرژی و امنیت، موجب افزایش مشروعیت بین‌المللی باکو شده و سیاست خارجی این کشور را با محوریت مشارکت در امنیت انرژی اروپا تقویت کرده است (Tadevosyan, 2024). این جهت‌گیری غیربومی و مبتنی بر منافع غرب می‌تواند پیامدهای امنیتی مهمی برای ارمنستان داشته باشد، زیرا حمایت غرب از پروژه‌های انرژی باکو می‌تواند منجر به کاهش حساسیت جامعه بین‌المللی نسبت به نگرانی‌های امنیتی ارمنستان شود و فرصت‌های دیپلماتیک یارانه‌ای برای باکو فراهم کند.

۴-۱-۴. پیامدهای امنیتی و منطقه‌ای برای ارمنستان

در ادبیات علمی امنیت و روابط بین‌الملل، مناقشه قره‌باغ میان آذربایجان و ارمنستان نه‌فقط به‌عنوان یک درگیری نظامی، بلکه به‌عنوان رقابتی طولانی‌مدت و ساختارمند شناخته می‌شود که پیامدهای امنیتی و منطقه‌ای عمیقی دارد. تحلیل‌های پژوهشی بر این نکته تأکید دارند که ادامه وضعیت عدم‌صلح و فقدان حل‌وفصل نهایی باعث ایجاد حس ناامنی، بالا بردن سطح خصومت و تضعیف ثبات در مرزهای بین دو کشور می‌شود. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که وقتی یک مناقشه با عنوان «رقابت پایا» توصیف می‌شود، بازتاب آن نه‌تنها در سیاست‌های رسمی، بلکه در فشارهای سیاسی، عدم‌توازن قدرت و پیچیدگی‌های روند صلح نیز دیده می‌شود وضعیتی که به‌ویژه برای ارمنستان به معنی افزایش دغدغه‌های امنیتی، کاهش اعتماد متقابل و تداوم بی‌ثباتی در منطقه قفقاز جنوبی است. چنین چشم‌اندازی نشان می‌دهد که بدون دستیابی به راه‌حل نهایی برای وضعیت سرزمینی و تضمین‌های امنیتی، فرایند صلح نمی‌تواند ثبات مادام‌العمر را در منطقه برقرار سازد و این مسئله به‌طور مستقیم چالش‌های امنیتی ارمنستان و کل منطقه را تشدید می‌کند (Ferner, 2015).

۲-۴. نقش اسرائیل و ترکیه در معادلات امنیتی قفقاز و پیامدهای آن برای

ارمنستان

در دو دهه اخیر، تحولات امنیتی و ژئوپلیتیکی در قفقاز جنوبی نشان داده است که روابط راهبردی جمهوری آذربایجان با ترکیه و اسرائیل تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر موازنه قدرت، امنیت ملی ارمنستان و پویایی مناقشه دیرپای قره‌باغ داشته است. نخست، همکاری‌های امنیتی و نظامی آذربایجان با اسرائیل به یکی از مهم‌ترین عناصر تغییر موازنه نظامی در منطقه تبدیل شده است. اسناد پژوهشی نشان می‌دهند که روابط راهبردی میان باکو و تل‌آویو فراتر از مبادله تسلیحات بوده و شامل انتقال فناوری‌های پیشرفته، آموزش نیروهای نظامی و ساخت ظرفیت دفاعی داخلی آذربایجان نیز شده است، به‌گونه‌ای که این تعامل در جنگ دوم قره‌باغ نقش مهمی در برتری نظامی باکو و تضعیف موقعیت دفاعی ارمنستان ایفا کرده است (Idan & Shaffer, 2021, pp. 190–191).

این همکاری‌های تسلیحاتی و فناوری که شامل پهپادها، سیستم‌های دفاع هوایی و فناوری‌های اطلاعاتی بوده‌اند، قدرت نظامی باکو را افزایش داده و فرایند حل‌وفصل صلح را برای ایران پیچیده‌تر کرده‌اند؛ زیرا ارمنستان اکنون نه‌تنها از لحاظ نظامی در موقعیت تضعیف‌شده قرار دارد، بلکه فشار رقابت تسلیحاتی نیز بر چشم‌انداز امنیت ملی آن افزوده است. به‌عنوان مثال در سال ۲۰۰۸ اسرائیل قرارداد فروش سلاح به جمهوری آذربایجان را به ارزش صد میلیون دلار امضا کرد. این در حالی است که اسرائیل در طول چندین سال اخیر به ارزش میلیون‌ها دلار تسلیحات نظامی به آذربایجان فروخته است. این قراردادها بیشتر شامل موشک‌انداز، تجهیزات شرکت اسرائیلی «سولتام» و دو نوع توپ تولید صنایع نظامی و تجهیزات بی‌سیم و رادار و سایر وسایل ارتباطی می‌شود. در سال ۲۰۰۸ برخی مطبوعات باکو به نقل از منابع نظامی جمهوری آذربایجان نوشتند: این کشور علاقه بیشتری به دریافت هواپیماهای بدون سرنشین «هرون» ساخت اسرائیل دارد و در نظر دارد تا طی چند سال آینده، ارتش را به این نوع هواپیما مجهز کند. بنابراین گزارش، گروهی از افسران ارتش جمهوری آذربایجان از اسرائیل دیدار کردند (محمدی نیا، ۱۳۹۳: ۳۱)؛ دوم، حضور ترکیه به‌عنوان متحد راهبردی آذربایجان باعث شده تا باکو در عرصه سیاست خارجی و امنیت منطقه‌ای از پشتوانه سیاسی- نظامی گسترده‌تری برخوردار شود. مطالعات علمی نشان می‌دهند که آنکارا با تقویت روابط نظامی و امنیتی با باکو، از جمله مشارکت در فرایند آموزش نظامی، همکاری‌های لجستیکی و حمایت سیاسی صریح در منازعات

با ایران، موقعیت آذربایجان را در رقابت منطقه‌ای تقویت کرده است (Afrasiyab, 2025). این اتحاد میان آذربایجان و ترکیه نه تنها موجب جابه‌جایی قدرت در سطح امنیتی شده، بلکه اعتماد ارمنستان به مؤلفه‌های سنتی امنیتی خود، به‌ویژه نسبت به پیمان‌های امنیتی منطقه‌ای، را کاهش داده است. ترکیه همچنین تلاش کرده است تا جایگاه خود را در روند مذاکرات صلح به‌گونه‌ای پیوند دهد که مصالح باکو را تقویت کند، امری که فضای سیاسی و امنیتی ارمنستان را به‌طور فزاینده‌ای حساس و شکننده ساخته است؛ سوم، این پیوندهای امنیتی- نظامی، از جمله همکاری با اسرائیل و ترکیه، برای ارمنستان پیامدهای ژئوپلیتیکی فراتر از رقابت منطقه‌ای صرف دارد. با توجه به موقعیت استراتژیک قفقاز جنوبی و حضور بازیگران فرامنطقه‌ای، این رابطه‌ها باعث افزایش پیچیدگی‌های امنیتی و ایجاد اختلال در توازن‌های امنیتی سنتی شده‌اند، به‌گونه‌ای که ارمنستان در موقعیتی قرار گرفته است که برای تأمین امنیت ملی خود باید به تعادل میان بازیگران بزرگ‌تر منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بپردازد، که این امر فرایند صلح پایدار را دشوارتر می‌کند (Bozdağ et al., 2025, pp. 246-261). بنابراین تقویت همکاری‌های نظامی و امنیتی آذربایجان با اسرائیل و ترکیه باعث شده است تا موازنه قدرت در قفقاز جنوبی به نفع باکو تغییر یابد و فشار امنیتی و ژئوپلیتیکی بر ارمنستان افزایش یابد. این روند نه فقط معادلات نظامی، بلکه چشم‌انداز صلح و ثبات منطقه‌ای را نیز پیچیده‌تر کرده و نیاز به راهبردهای امنیتی، دیپلماتیک و منطقه‌ای جدید برای یاری به ارمنستان را برجسته ساخته است.

۴-۳. سیاست‌های منطقه‌ای ایران در قبال قفقاز جنوبی

ایران در مواجهه با تحولات ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی، سیاستی چندوجهی مبتنی بر حفظ تعادل منطقه‌ای اتخاذ کرده است. تهران ضمن ادامه روابط دیپلماتیک و اقتصادی با جمهوری آذربایجان، با تقویت همکاری‌های راهبردی با ارمنستان و تأکید بر اهمیت حفظ تمامیت ارضی کشورهای منطقه، از نفوذ خود دفاع می‌کند. این رویکرد به‌ویژه پس از جنگ دوم قره‌باغ ۲۰۲۰ برجسته شد که ایران ضرورت تعدیل سیاست‌هایش را با توجه به افزایش نقش ترکیه و مداخلات روسیه در منطقه درک کرد (Avdaliani, 2022). راهبرد ایران در قفقاز جنوبی بر حفظ ثبات، تأمین امنیت مرزها و مقابله با نفوذ بازیگران فرامنطقه‌ای استوار است. تهران این منطقه را هم حیاط خلوت ژئوپلیتیکی و هم دارای پیوندهای قومی و فرهنگی با کشور می‌داند و هر بی‌ثباتی در آن را تهدیدی مستقیم برای امنیت شمال غرب ایران می‌داند. ایران با نفوذ قدرت‌های فرامنطقه‌ای

در قفقاز جنوبی حساس است و تلاش می‌کند از تبدیل منطقه به عرصه رقابت ژئوپلیتیکی جلوگیری کند. تهران بر حل اختلافات از طریق دیپلماسی منطقه‌ای تأکید دارد و با طرح‌های تغییر مرز یا کریدورهای ارتباطی بدون مشارکت خود مخالفت می‌کند. علاوه بر این، ایران با توجه به اهمیت ژئوپلیتیکی منطقه، از پروژه‌های زیرساختی و انرژی نظیر خطوط انتقال گاز، اتصال شبکه‌های برق و کریدورهای ترانزیتی در قفقاز جنوبی حمایت می‌کند و تلاش دارد جایگاه خود را در معادلات انرژی منطقه تثبیت کند، به‌ویژه در دوره پس از تحریم‌ها که زمینه‌های جدیدی برای همکاری با کشورهای منطقه فراهم شده است (Kazemzadeh, 2017, pp. 3-4). این رویکرد چندلایه، نشان‌دهنده درک عمیق جمهوری اسلامی از جایگاه راهبردی قفقاز جنوبی در امنیت ملی کشور است. در نهایت، قفقاز جنوبی برای ایران صرفاً یک همسایگی جغرافیایی نیست، بلکه بخشی از حوزه امنیتی و ژئوپلیتیکی آن به شمار می‌رود. از این رو، هرگونه تغییر در موازنه قوا، افزایش نفوذ بازیگران خارجی یا بروز بی‌ثباتی در منطقه، می‌تواند تأثیری مستقیم و تعیین‌کننده بر امنیت ملی ایران داشته باشد. به همین دلیل، تهران رویکردی چندسطحی شامل دیپلماسی فعال، بازدارندگی نظامی و همکاری‌های منطقه‌ای را در پیش گرفته تا از منافع حیاتی خود در قفقاز جنوبی صیانت کند.

۵. نقش ارمنستان در موازنه تهدید

۵-۱. جایگاه ارمنستان در راهبردهای امنیتی ایران

ارمنستان، کشوری محصور در خشکی با مرز مشترک حدود ۴۴ کیلومتر با ایران، نقشی راهبردی در امنیت ملی تهران دارد. این گذرگاه نه‌تنها مسیر اصلی دسترسی زمینی ایران به قفقاز جنوبی و بازارهای اروپایی فرامنطقه‌ای را مهیا می‌سازد، بلکه با توجه به تغییرات در رویکرد امنیتی منطقه، می‌تواند به نقطه تلاقی منافع و تهدیدات اطلاعاتی تبدیل شود (Tüysüzöğlu, 2014, pp. 109-110) در چشم‌انداز راهبردی ایران، ارمنستان به مثابه «دیوار دفاعی» در برابر نفوذ آذربایجان و تقویت‌کننده ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی خود، تنها گذرگاه زمینی به اوراسیا را دارد و این نقش در شرایط تحریم‌های غرب اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند.

ارمنستان به عنوان یکی از مسیرهای اصلی ارتباط ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیا، جایگاهی راهبردی در سیاست خارجی ایران دارد و به کاهش وابستگی به غرب و

تقویت پیوندهای منطقه‌ای کمک می‌کند. همچنین، تهران با تقویت تعاملات نظامی و امنیتی با ارمنستان، به‌ویژه از طریق همکاری‌های اطلاعاتی، تبادل تجارب دفاعی و برگزاری مانورهای مشترک نیروهای ویژه در مناطق مرزی، تلاش می‌کند جایگاه ارمنستان را در موازنه تهدیدات منطقه‌ای ارتقا دهد. این همکاری‌ها در قالب راهبردی دفاعی و امنیتی دنبال می‌شوند که براساس نظریه‌های رئالیسم تدافعی و مکتب امنیت کپنهاگ قابل تحلیل است (Zareei Hodk & Khalili, 2022, p. 110). این تعاملات متقابل، منافع امنیتی ایران را تضمین کرده و علاوه بر تأمین ثبات در مرزهای جنوبی، امکان مقابله مؤثر با تهدیدات فرامرزی را نیز فراهم می‌آورد.

درمجموع، نقش ارمنستان به‌عنوان نقطه تلاقی منافع امنیتی ایران در منطقه، پس از جنگ دوم قره‌باغ در پاییز ۲۰۲۰ برجسته‌تر شده و به یکی از ستون‌های اصلی سیاست موازنه‌سازی تهران تبدیل گردیده است. مطالعات نشان می‌دهند که روابط ایران و ارمنستان پس از این جنگ با افزایش همکاری‌های نظامی و امنیتی و رشد تجارت دوجانبه به سطحی استراتژیک ارتقا یافته است (Ebrahimi, 2024). این روند، بازتابی از راهبرد سیاست خارجی تهران برای تقویت حضور در قفقاز و ایفای نقش فعال در منازعات منطقه است. ایران با بهره‌گیری از روابط نزدیک با ارمنستان و سایر بازیگران منطقه‌ای، تلاش می‌کند نفوذ خود را در تحولات سیاسی و امنیتی قفقاز افزایش دهد و از طریق دیپلماسی امنیتی و همکاری‌های نظامی، جایگاه خود را به‌عنوان بازیگری کلیدی تثبیت کند. این راهبرد به تهران امکان می‌دهد در برابر گسترش نفوذ رقبای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، ازجمله ترکیه و آذربایجان، مقاومت کرده و ثبات سیاسی و امنیتی مرزهای شمال غربی خود را حفظ نماید. علاوه بر این، حضور فعال ایران در قفقاز فرصت‌هایی برای توسعه همکاری‌های اقتصادی و تجاری فراهم می‌کند که در مقابله با تحریم‌های بین‌المللی نیز اهمیت دارد.

۵-۲. نقش ارمنستان در مهار نفوذ ترکیه-اسرائیل

با توجه به شرایط حساس ژئوپلیتیکی منطقه، جمهوری اسلامی ایران با رقبای منطقه‌ای فعالی مواجه است که در صورت غفلت یا فقدان راهبرد مؤثر، می‌توانند از طریق تعمیق روابط و افزایش نفوذ در ارمنستان، زمینه تضعیف جایگاه ژئوپلیتیکی ایران را فراهم آورند و شعاع تأثیرگذاری منطقه‌ای کشور را به‌طور قابل توجهی محدود سازند.

از منظر ژئوپلیتیکی، اجرای پروژه کریدور زنگزور می‌تواند معادلات امنیتی منطقه را به‌طور قابل توجهی به نفع محور ترکیه-آذربایجان-اسرائیل تغییر داده و بدین‌وسیله جایگاه استراتژیک ایران در قفقاز جنوبی را تضعیف نماید. افزایش چشمگیر حضور نظامی، اقتصادی و اطلاعاتی این قدرت‌ها در نزدیکی مرزهای ایران، تهدیدی جدی علیه امنیت ملی کشور محسوب می‌شود؛ خصوصاً که اسناد نشان می‌دهند تهران، تهدیداتی در قالب بازتعریف دسترسی زمینی باکو به نخجوان را در بلندمدت پیش‌بینی کرده است (Seferian, 2024:16). در پاسخ، ایران با تقویت همکاری‌های امنیتی و نظامی با ارمنستان تلاش می‌کند این نفوذ را به چالش بکشد و موازنه راهبردی منطقه‌ای را حفظ کند. سیاست منطقه‌ای ایران بر حفظ جایگاه ژئوپلیتیکی خود و جلوگیری از برهم‌خوردن توازن قوا در قفقاز جنوبی متمرکز شده است. حضور فعال ترکیه و اسرائیل در امتداد کریدور زنگزور، علاوه بر پیامدهای اقتصادی و ترانزیتی، ابعاد امنیتی و راهبردی عمیقی برای ایران به‌همراه دارد. این تحرکات می‌تواند معادلات ژئوپلیتیکی منطقه را به نفع محورهای رقیب تغییر داده و حلقه نفوذ ایران در مرزهای شمال غربی را تضعیف کند. تهران با تقویت همکاری‌های دوجانبه با ارمنستان و حضور فعال دیپلماتیک، تلاش می‌کند توازن قدرت منطقه‌ای را حفظ کند. ایران از طریق توسعه زیرساخت‌ها، روابط اقتصادی، فرهنگی و مذهبی و تعامل با بازیگران منطقه‌ای مانند روسیه، مانع نفوذ محور ترکیه - اسرائیل شده و جایگاه خود را در قفقاز جنوبی تثبیت می‌کند.

۶. تحلیل موردی: کریدور زنگزور

۶-۱. کریدور زنگزور: ابزار ژئوپلیتیکی تغییر موازنه قدرت در قفقاز جنوبی

کریدور زنگزور، به‌مثابه پروژه‌ای تأثیرگذار از منظر ژئوپلیتیک و ترانزیت در قفقاز جنوبی، با هدف ایجاد مسیر زمینی مستقیم و بدون نظارت گمرکی میان جمهوری آذربایجان و خودمختار نخجوان اجرا می‌شود؛ مسیری که از طریق استان سیونیک در جنوب ارمنستان عبور خواهد کرد و امکان دسترسی بدون واسطه به ایران و ترکیه را فراهم می‌سازد (Gawliczek & Iskandarov, 2023, p. 39). این کریدور که پس از جنگ دوم قره‌باغ به‌طور جدی مطرح شده، دارای ابعاد امنیتی، اقتصادی و ژئوپلیتیکی گسترده‌ای است و می‌تواند خطوط نفوذ قدرت منطقه‌ای را تغییر دهد. کریدور زنگزور نه تنها یک مسیر ترانزیتی ساده نیست؛ بلکه مفهومی پیچیده با پیامدهای ژئوپلیتیکی عمیق برای

کل منطقه قفقاز جنوبی به شمار می‌آید. این پروژه در اصل به دنبال بازتعریف نقشه ژئواقتصادی منطقه است؛ چراکه با ایجاد پیوند مستقیم میان خاک اصلی جمهوری آذربایجان و منطقه خودمختار نخجوان، عملاً وابستگی این کشور به مسیرهای ترانزیتی دیگر مانند خاک ایران یا گرجستان را کاهش می‌دهد. از منظر امنیتی، اجرای این کریدور می‌تواند به شکل‌گیری یک «کریدور نفوذ» برای آذربایجان و هم‌پیمانان منطقه‌ای‌اش منجر شود. اگر این مسیر با حمایت و نظارت مستقیم بازیگران بزرگی مانند ترکیه همراه باشد، می‌تواند توازن قوا میان کشورهای قفقاز را به نفع باکو و آنکارا تغییر دهد. به همین دلیل است که برخی کشورها، به‌ویژه ارمنستان و ایران، نسبت به تبعات بلندمدت این طرح ابراز نگرانی کرده‌اند. در بُعد اقتصادی، کریدور زنگزور ظرفیت دارد تا به‌عنوان بخشی از شبکه‌های حمل‌ونقل بین‌المللی، اتصال شرق و غرب (به‌ویژه چین و اروپا) را تسهیل کند. این مسئله می‌تواند جذابیت سرمایه‌گذاری خارجی را افزایش دهد و قفقاز جنوبی را به یکی از نقاط کلیدی در جغرافیای ترانزیتی اوراسیا بدل کند.

کریدور زنگزور مسیر مؤثری جهت اتصال چین و آسیای مرکزی به اروپا فراهم می‌آورد و با کاهش قابل‌توجه در هزینه و زمان حمل‌ونقل، ظرفیت ترانزیتی منطقه را به‌طور چشم‌گیری ارتقا می‌دهد. این توسعه می‌تواند جذابیت سرمایه‌گذاری خارجی را در قفقاز جنوبی افزایش داده و این منطقه را به یکی از هاب‌های مهم ترانزیت اوراسیا تبدیل کند (Gawliczek & Iskandarov, 2023, pp. 40-41). این پروژه در راستای سیاست‌های آنکارا برای گسترش نفوذ در قفقاز جنوبی و به چالش کشیدن جایگاه ارمنستان طراحی شده است. کریدور زنگزور فراتر از یک مسیر ترانزیتی است و می‌تواند موازنه قدرت در جنوب قفقاز را به نفع محور باکو-آنکارا-تل‌آویو تغییر دهد. این کریدور با اتصال مستقیم جمهوری آذربایجان به نخجوان و ترکیه، امکان افزایش هم‌پوشانی راهبردی اقتصادی، امنیتی و اطلاعاتی میان این کشورها را فراهم می‌کند و نفوذ ایران و روسیه در منطقه را کاهش می‌دهد. در مقابل، موقعیت ژئوپلیتیکی ارمنستان تضعیف می‌شود، کنترل بر خاک خود کاهش می‌یابد و دسترسی‌اش به مسیرهای ترانزیتی سنتی محدود می‌شود، به‌ویژه اگر کریدور تحت نظارت خارجی و با سازوکارهای امنیتی ویژه طراحی گردد. از سوی دیگر، با فعال شدن این مسیر جدید وابستگی آذربایجان به زیرساخت‌های عبوری از خاک ایران و حتی بخشی از مسیرهای روسیه کاهش می‌یابد. این کاهش وابستگی نه تنها جنبه اقتصادی دارد، بلکه پیامدهای ژئوپلیتیکی عمیقی نیز به‌همراه خواهد داشت؛ چراکه بازیگرانی که پیش‌تر نقش کلیدی در اتصال منطقه‌ای

داشتند، ممکن است در اولویت‌بندی‌های آینده حاشیه‌نشین شوند. در مجموع، کریدور زنگزور را باید یک ابزار چندلایه قدرت نرم و سخت دانست که امکان تسریع تغییر آرایش‌های منطقه‌ای و شکل‌گیری پیوندهای ژئوپلیتیکی جدید را در خود دارد. این امر می‌تواند به ظهور موازنه‌ای نوین و حتی رقابت‌های بازتعریف‌شده در جنوب قفقاز منجر شود.

۶-۲. پیامدهای احتمالی طرح کریدور زنگزور برای ایران و ارمنستان

ایران به عنوان یکی از بازیگران کلیدی در قفقاز جنوبی، نسبت به طرح «کریدور زنگزور» نگرانی‌های جدی امنیتی و ژئوپلیتیکی دارد. این طرح که هدف آن اتصال جمهوری آذربایجان به نخجوان از طریق جنوب ارمنستان است، می‌تواند جایگاه ژئوپلیتیکی ایران به عنوان مسیر ترانزیتی بین‌المللی را تضعیف کرده و راه‌های سنتی ترانزیتی ایران به ارمنستان و اروپا را دور بزند.

از همین رو، جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر اصل حفظ مرزهای بین‌المللی و مخالفت با هرگونه تغییر ژئوپلیتیکی در منطقه، حمایت خود از تمامیت ارضی ارمنستان را بارها اعلام کرده است (Rahigh-Aghsan & Jakobsen, 2010, pp. 567-568). نزدیکی باکو به آنکارا و ارتقای همکاری‌های امنیتی با ترکیه، بخشی از سازوکار تأمین موازنه تهدید علیه ایران به شمار می‌آید. در واکنش به این تحولات، تهران تلاش دارد روابط خود را با بازیگرانی مانند ارمنستان و همچنین سایر قدرت‌های منطقه‌ای تقویت کرده و بدین ترتیب ساختار ژئوپلیتیکی منطقه را بازتعریف نماید (Azizi & Isachenko, 2023, p. 4).

کریدور زنگزور با ایجاد مسیر مستقیم میان جمهوری آذربایجان و نخجوان، منافع راهبردی ایران را به چالش می‌کشد و نفوذ اقتصادی و نقش تهران به عنوان پل ترانزیتی قفقاز - خاورمیانه را تهدید می‌کند. این مسیر، تقویت همکاری آذربایجان با ترکیه و اسرائیل را ممکن می‌سازد و فشارهای ژئوپلیتیکی و امنیتی مضاعفی بر ایران وارد می‌کند. گسترش نفوذ این بازیگران در شمال غربی ایران، رقابت‌های منطقه‌ای را افزایش داده و احتمالاً تهران را به اتخاذ سیاست‌های امنیتی سخت‌گیرانه‌تر برای حفاظت از مرزها و تمامیت ارضی وادار می‌کند. افزون بر آن، تغییر در توازن قوا در منطقه ممکن است به تضعیف اهرم‌های ژئوپلیتیکی ایران در قفقاز منجر گردد. نزدیکی فزاینده آذربایجان به بازیگران خارجی، به ویژه ترکیه و اسرائیل، نه تنها موازنه منطقه‌ای را به زیان تهران تغییر می‌دهد؛ بلکه چالش‌هایی بنیادین در برابر سیاست‌های سنتی

جمهوری اسلامی ایران در حوزه قفقاز ایجاد خواهد کرد. در چنین شرایطی، ایران احتمالاً ناچار به بازبینی در رویکردها و اولویت‌های کلان منطقه‌ای خود خواهد شد تا بتواند در برابر نفوذ فزاینده رقبای راهبردهای مقابله‌ای مؤثرتری طراحی و اجرا نماید. در نهایت، کریدور زنگزور ممکن است به نقطه‌ای بحرانی تبدیل شود که منافع ژئوپلیتیکی، اقتصادی و امنیتی ایران در قفقاز جنوبی را به‌طور جدی تحت تأثیر قرار دهد. این پروژه فراتر از یک مسیر حمل‌ونقل، حامل پیامدهایی ژرف در حوزه رقابت‌های منطقه‌ای است. از سوی دیگر، برای ارمنستان نیز کریدور زنگزور تهدیدی آشکار نسبت به تمامیت ارضی و امنیت ملی تلقی می‌شود. این کریدور می‌تواند منجر به کاهش نفوذ سیاسی و اقتصادی ایروان در مناطق جنوبی این کشور شود و به‌عنوان تضعیف کنترل حاکمیت بر این نواحی تفسیر گردد (Katz, 2021, p. 85). با عبور این مسیر از خاک ارمنستان و اتصال مستقیم آذربایجان به نخجوان، عملاً کنترل دولت ارمنستان بر مناطق جنوبی کاهش یافته و ظرفیت این کشور برای مدیریت و توسعه داخلی تضعیف می‌شود. علاوه بر آن، تغییرات ساختاری ناشی از این پروژه می‌تواند موجب افزایش تنش‌های داخلی، به‌ویژه در مناطق دارای بافت جمعیتی متنوع و حساسیت‌های قومی شود. چنین تحولی می‌تواند پیامدهایی چون ناآرامی‌های محلی، بی‌ثباتی اجتماعی و حتی مهاجرت‌های گسترده را در پی داشته باشد. از منظر منطقه‌ای، کریدور زنگزور می‌تواند توازن قدرت در قفقاز جنوبی را به‌نفع محور باکو-آنکارا-تل‌آویو تغییر دهد و به کاهش نقش و نفوذ بازیگرانی چون ایران و روسیه منجر شود. درمجموع، کریدور زنگزور را باید نه صرفاً به‌عنوان یک پروژه ترانزیتی، بلکه به‌عنوان ابزاری برای بازترسیم نقشه نفوذ و قدرت در قفقاز جنوبی در نظر گرفت. این کریدور دارای قابلیت شکل‌دهی به نظم نوین منطقه‌ای است و نقش آن در آینده سیاسی، امنیتی و اقتصادی کشورهای هم‌مرز، به‌ویژه ایران و ارمنستان، بسیار تعیین‌کننده خواهد بود.

۷. یافته‌های پژوهش

۷-۱. جمع‌بندی یافته‌ها براساس چهارچوب نظری موازنه تهدید

تحلیل سیاست خارجی ایران در قفقاز جنوبی با تکیه بر موازنه تهدید نشان می‌دهد که تهران بیش از تمرکز بر موازنه سنتی قدرت، به ادراک و مدیریت تهدیدات ناشی از ظرفیت‌ها و نیت‌های بازیگران رقیب توجه دارد. با آگاهی از پیوندهای استراتژیک میان

آذربایجان، ترکیه و اسرائیل، ایران رویکردی چندبُعدی برای خنثی‌سازی تهدیدات امنیتی، ژئوپلیتیکی و اقتصادی اتخاذ کرده است. در این چهارچوب، ارمنستان به عنوان شریک بالقوه برای ایجاد موازنه اهمیت یافته و تقویت روابط سیاسی و فرهنگی با ایروان، حمایت از وضعیت مرزی و مخالفت با طرح‌هایی مانند کریدور زنگزور، از اقدامات تهران در راستای موازنه تهدید محسوب می‌شود.

۷-۲. تحلیل نسبت تهدید ادراک‌شده با رفتار سیاست خارجی ایران

رفتار سیاست خارجی ایران نشان می‌دهد که ادراک تهدید، بیش از قدرت مادی بازیگران، محرک اصلی تصمیم‌گیری‌های منطقه‌ای است. تهران جمهوری آذربایجان را به دلیل پیوندهای استراتژیک با بازیگران معارض، منبع تهدید می‌داند و سیاست خود را به سمت مواضع بازدارنده، تدافعی و متوازن هدایت کرده است. تأکید بر ثبات مرزها، برگزاری مانورهای نظامی در شمال غرب و واکنش‌های دیپلماتیک به طرح‌های ترانزیتی جدید، بیانگر حساسیت بالای ایران نسبت به تغییرات ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی و راهبرد فعال بازدارندگی آن است.

۷-۳. روندهای آتی در روابط سه‌جانبه ایران، آذربایجان و ارمنستان

تحلیل روندهای موجود در محیط ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی، چهار مسیر محتمل برای آینده روابط ایران با جمهوری آذربایجان و ارمنستان ترسیم می‌کند:

- ❖ **تداوم سیاست موازنه‌گرایانه ایران:** در صورت حفظ روندهای موجود، ایران به سیاست ایجاد موازنه تهدید ادامه خواهد داد و با تعمیق روابط با ارمنستان، در پی محدودسازی نفوذ محور ترکیه-آذربایجان-اسرائیل خواهد بود. این رویکرد با هدف جلوگیری از شکل‌گیری تغییرات ساختاری در نظم منطقه‌ای دنبال خواهد شد؛
- ❖ **افزایش تنش‌های ژئوپلیتیکی:** در صورت استمرار تحرکات یک‌جانبه آذربایجان و متحدان آن برای تغییر مرزهای ژئوپلیتیکی و تثبیت مسیرهای جدید ترانزیتی، احتمال تقابل‌های سیاسی و حتی امنیتی افزایش می‌یابد. در این حالت، ایران ممکن است به سمت شکل‌دهی به ائتلاف‌های منطقه‌ای جدید برای مقابله با این روندها سوق داده شود.
- ❖ **امکان تنش‌زدایی نسبی و تنظیم روابط:** اگر شرایطی فراهم آید که متغیرهای تهدیدزا مانند حضور بازیگران فرامنطقه‌ای یا تلاش برای تغییر مرزها مهار

شوند، امکان ورود ایران و آذربایجان به یک فرایند گفت‌وگوی امنیتی منطقه‌ای افزایش می‌یابد. اگرچه در شرایط فعلی، تحقق این سناریو با موانع جدی روبه‌رو است، اما در بلندمدت نمی‌توان آن را به‌کلی منتفی دانست.

❖ تأثیر پروژه صلح ترامپ در قفقاز بر موقعیت ایران: پروژه صلح دولت ترامپ در قفقاز جنوبی، با هدف تثبیت توافقات میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان و گسترش نفوذ آمریکا در منطقه، می‌تواند بر موازنه قوا و جایگاه راهبردی ایران تأثیرگذار باشد. در صورتی که این طرح به اجرا برسد، ایران ممکن است با محدود شدن امکان نقش‌آفرینی خود در مدیریت تنش‌ها و کاهش نفوذ در روندهای امنیتی منطقه‌ای مواجه شود. بنابراین، تحقق یا ناکامی این پروژه، به‌ویژه در زمینه تعیین مسیرهای ترانزیتی و ترتیبات مرزی، می‌تواند سناریوهای پیش‌بینی شده برای روابط ایران با همسایگان قفقازی را تحت تأثیر قرار دهد. در مجموع، رویکرد ایران در قبال تحولات قفقاز جنوبی برپایه راهبردی واقع‌گرایانه و تهدیدمحور استوار است که تلاش دارد از طریق استفاده هوشمندانه از اهرم‌های منطقه‌ای، مانع شکل‌گیری تغییرات ژئوپلیتیکی معارض با منافع راهبردی خود شود.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

تحولات ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی پس از جنگ دوم قره‌باغ، به‌ویژه تغییرات ساختاری در مناسبات قدرت و شکل‌گیری محورهای جدید همکاری و رقابت منطقه‌ای، چالشی پیچیده و چندبُعدی را پیش‌روی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران قرار داده است. در این بستر، جمهوری اسلامی ایران که با هم‌جواری مستقیم و مسائل امنیتی مرتبط با تحولات منطقه‌ای مواجه است، نیازمند درک عمیق و جامع از تهدیدات ترکیبی و ادراکی است که فراتر از شاخص‌های صرف قدرت نظامی و اقتصادی است. بدین ترتیب، تحلیل رفتار ایران در قبال این تحولات بدون بهره‌گیری از چهارچوب نظری موازنه تهدید که به ادراک تهدید، نیت‌های بازیگران و پیوندهای ائتلافی توجه دارد، ناقص خواهد بود.

ایران با مشاهده گسترش اتحاد استراتژیک میان جمهوری آذربایجان، ترکیه و اسرائیل و تحولات نظامی، سیاسی و اقتصادی آنان در منطقه، از جمله پروژه‌های انتقال کریدور زنگرور از طریق خاک ارمنستان، با مخاطرات امنیتی جدی مواجه شده است. این امر موجب شکل‌گیری سیاستی راهبردی در ایران شده که ترکیبی از بازدارندگی

غیرمستقیم، تقویت دیپلماسی فعال و تعمیق روابط با ارمنستان را شامل می‌شود. ارمنستان، اگرچه از نظر ظرفیت نظامی محدود است، اما موقعیت ژئوپلیتیکی حساس و تاریخی خود را به عنوان عاملی کلیدی و لنگر تعادل در سیاست‌های منطقه‌ای ایران ایفا می‌کند. در این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤال کلیدی بودیم که: «ارمنستان چه نقشی در تقابل منافع جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان ایفا می‌کند و چگونه به عاملی کلیدی در موازنه تهدید منطقه‌ای بدل شده است؟». فرضیه پژوهش از همین رو تدوین شد که: «ارمنستان، به عنوان بستری جغرافیایی و سیاسی حساس، به ابزاری راهبردی برای موازنه‌سازی ایران در برابر تهدیدات امنیتی ناشی از اتحاد استراتژیک جمهوری آذربایجان با ترکیه و اسرائیل تبدیل شده است». یافته‌های پژوهش تأیید می‌کند که ادراک ایران از تهدید، فراتر از سنجش صرف قدرت سخت است و شامل ارزیابی نیت‌های خصمانه، نزدیکی جغرافیایی و پیوندهای ائتلافی می‌شود. محور همگرایی باکو-آنکارا-تل‌آویو، با تحکیم روابط نظامی، اطلاعاتی و اقتصادی، به تهدیدی جدی برای امنیت ایران در مرزهای شمال غربی بدل شده است. در واکنش به این تهدیدات ترکیبی، ایران سیاستی جامع و چندلایه را در پیش گرفته که تقویت همکاری‌های سیاسی، امنیتی، اقتصادی و زیرساختی با ارمنستان بخش مهمی از آن را تشکیل می‌دهد. ارمنستان در این معادله، نقش «کانون ژئوپلیتیکی» را ایفا می‌کند که ایران از طریق آن می‌تواند نفوذ بازیگران رقیب را مهار و موازنه تهدید مطلوبی را ایجاد کند. این رویکرد نشان‌دهنده تغییر رویکرد ایران از همکاری‌های سنتی به استراتژیک در منطقه است، به گونه‌ای که تعاملات تهران-ایروان نه تنها در حوزه نظامی، بلکه در زمینه‌های اقتصادی، دیپلماتیک و فرهنگی نیز گسترش یافته است. علاوه بر این، ایران با بهره‌گیری از ابزارهای متنوعی از جمله رزمایش‌های بازدارنده در مناطق مرزی، توسعه مسیرهای ترانزیتی جایگزین و فعال‌سازی مکانیسم‌های دیپلماسی چندجانبه با بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، درصدد تثبیت جایگاه خود در قفقاز جنوبی است. چنین رویکردی مؤید فرضیه پژوهش است که کشورهای در مواجهه با تهدیدات پیچیده محیطی، به جای تکیه صرف بر توازن قدرت سخت، با تنظیم اتحادهای راهبردی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های چندجانبه، امنیت ملی خود را تضمین می‌کنند. در چشم‌انداز آینده، رقابت‌های ژئوپلیتیکی در قفقاز جنوبی با حضور بازیگران جدید و تعمیق همکاری‌های راهبردی موجود، پیچیدگی بیشتری خواهد یافت. موفقیت ایران در حفظ و تقویت جایگاه منطقه‌ای، نیازمند تدوین اسناد راهبردی

جامع، گسترش حضور چندوجهی در ارمنستان، ارتقای ظرفیت مقابله با تهدیدات ترکیبی و فعال‌سازی دیپلماسی منطقه‌ای و بین‌المللی است.

پیشنهادهای پژوهش

براساس یافته‌های به‌دست‌آمده از این پژوهش، به‌منظور تقویت موقعیت استراتژیک جمهوری اسلامی ایران در قفقاز جنوبی و ارتقای اثربخشی سیاست خارجی کشور در مواجهه با تهدیدات منطقه‌ای، مجموعه‌ای از پیشنهادهای راهبردی ارائه می‌شود.

- ✓ تدوین سند راهبردی جامع برای قفقاز جنوبی؛
- ✓ تهیه یک سند راهبردی منسجم و فرابخشی با مشارکت نهادهای سیاسی، امنیتی، اقتصادی و دیپلماتیک، برای تعیین اولویت‌های امنیتی ایران و ایجاد انسجام در سیاست‌گذاری در برابر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه ضروری است؛
- ✓ گسترش حضور چندوجهی در ارمنستان؛
- ✓ توسعه حضور فرهنگی، اقتصادی و امنیتی ایران در ارمنستان می‌تواند جایگاه ژئوپلیتیکی کشور را تقویت کرده، نفوذ منطقه‌ای را افزایش دهد و زمینه همکاری‌های راهبردی پایدارتر را فراهم سازد؛
- ✓ مقابله فعال و همه‌جانبه با تهدیدات ترکیبی؛
- ✓ ایران باید با تقویت دیپلماسی فعال، ظرفیت‌های رسانه‌ای و مقابله با جنگ شناختی و عملیات روانی، اثرگذاری تهدیدات ترکیبی و نفوذ رقبا را کاهش دهد؛
- ✓ احیای ابتکارهای دیپلماتیک منطقه‌ای و چندجانبه؛
- ✓ تقویت ابتکارهای منطقه‌ای و چندجانبه، ازجمله همکاری با ارمنستان، هند و روسیه، می‌تواند به تعمیق ائتلاف‌ها، موازنه‌سازی امنیتی و حفظ انسجام راهبردی ایران در قفقاز جنوبی کمک کند.

فهرست منابع

- باقری، سیدمحمد رضا، صباغ، حمیدرضا و رضایی، محمدجواد (۱۴۰۰). *جایگاه قفقاز جنوبی در منطقه‌گرایی سیاست خارجی ایران*. فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ۲۶ (۹۷).
- بزرگمهری، مجید؛ طباطبائی، سیدمهدی (۱۳۹۵). *بررسی تطبیقی سیاست خارجی ایران و ترکیه در قفقاز جنوبی از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی تا ۲۰۱۵*. فصلنامه سیاست خارجی، ۳۱ (۲).
- حافظ‌نیا، محمد رضا (۱۳۹۸). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*. مشهد: نشر پاپلی.
- حافظ‌نیا، محمد رضا و افشردی، محمدحسین. (۱۳۸۱). *تحلیل ژئوپلیتیک قفقاز؛ بستری برای تدوین سیاست خارجی مناسب‌تر در منطقه*. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۲.
- محبوبی، قربانعلی؛ موسوی، سیدمحمد رضا (۱۳۹۹). *روابط اسرائیل و آذربایجان و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران*. فصلنامه مطالعات سیاسی، ۱۳ (۵۱).
- محمدی‌نیا، کریم (۱۳۹۳). *امنیت در قفقاز جنوبی*. چاپ اول، تهران: نشر نی.
- موسوی شهیدی، سید مهدی؛ احمدی کروچ، سید عباس (۱۳۹۸). *زمینه‌های تعامل، رقابت و تنش در روابط ژئوپلیتیکی ایران و آذربایجان و ارائه مدل پیشنهادی*. فصلنامه روابط خارجی، ۱۱ (۲).
- نجفی سیار، رحمان؛ ابراهیمی، حامد (۱۴۰۰). *آثار و پیامدهای توافقی‌نامه آتش‌بس بحران ۲۰۲۰ قره‌باغ بر امنیت و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران*. فصلنامه روابط خارجی، ۱۳ (۳).

References

- Afrasiyab, M. (2025). *Turkey's South Caucasus policy and Iran's strategic interests*. Banber Orient Research Journal.
- Avdaliani, E. (2022). *Iran's changing strategic position in the South Caucasus*. In *New World Order and Small Regions* (pp. 129–163). Singapore: Palgrave Macmillan.
- Azizi, H., & Isachenko, D. (2023, September 27). *Turkey–Iran rivalry in the changing geopolitics of the South Caucasus*. SWP Comment, 49/2023. Stiftung Wissenschaft und Politik. <https://www.swp-berlin.org>
- Bagheri, Seyyed Mohammad Reza, Sabbagh, Hamid Reza, and Rezaei, Mohammad Javad. (1400). *The Position of the South Caucasus in the Regionalism of Iranian Foreign Policy*. *Quarterly Journal of Central Asian and Caucasus Studies*, 26(97), pp. 43–70.
- Bozdağ, O., Mikail, E. H., & Çora, H. (2025). *Analysis of Caucasian geopolitics with focus on foreign policy and security of the Azerbaijan-Armenia conflict*. *Economics World*, 12(3), 246–261.
- Bozorgmehri, Majid, and Tabatabaei, Seyyed Mehdi. (2016). *A Comparative Study of Iranian and Turkish Foreign Policy in the South Caucasus from the Collapse of the Soviet Union to 2015*. *Quarterly Journal of Foreign Affairs*, 31(2), pp. 109–150.
- Cornell, S. E. (2017). *The international politics of the Armenian–Azerbaijani conflict: The original “frozen conflict” and European security*. In Chapter 10: *Reversing escalation* (pp. 195–208). Springer.
- Dadashli, R., & Rahimov, O. (2024). *Debating on transport corridors of Azerbaijan in the context of globalization*. *Globalization Journal*, 2024, 1–15.
- de Waal, T. (2018). *The Caucasus: An Introduction*. Oxford University Press.
- Ebrahimi, A. (2024). *Iran–Armenia relations: Strategic partnership amid regional transformations*. *Persian Files*, 28(1), 1–30.
- Ergun, A., & Çitak, Z. (2020). *Secularism and national identity in post-Soviet Azerbaijan*. *Journal of Church and State*, 62(3), 464–483. <https://doi.org/10.1093/jcs/csz085>
- Ferner, P. (2015). *Peace unwanted? The frozen conflict of Nagorno-Karabakh revisited*. *Indonesian Journal of International Studies*, 2(1), 50–70. <https://doi.org/10.22146/globalsouth.28850>
- Gawliczek, P., & Iskandarov, K. (2023). *The Zangezur corridor as part of the global transport route*. *Security and Defence Quarterly*, 41(1), 1–20.
- Gevorgyan, A. (2023). *Red Lines and Green Lights: Iran's Balancing Policy in the South Caucasus*. *Analytical Bulletin*. Retrieved from: <https://analytical-bulletin.cccs.am>
- Hafeznia, Mohammad Reza, and Afshardi, Mohammad Hossein. (2002). *Analysis of the Geopolitics of the Caucasus; A Platform for Formulating a More Appropriate Foreign Policy in the Region*. *Quarterly Journal of Geographical Studies*, 42, pp. 75–96.

- Hafeznia, Mohammad Reza. (2019). *Principles and Concepts of Geopolitics*. Mashhad: Papli Publishing.
- Idan, A., & Shaffer, B. (2021). *Israel's role in the Second Armenia-Azerbaijan War and its strategic implications*. In *The Karabakh Gambit: Responsibility for the Future* (pp. 190–191). Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
- Katz, M. N. (2021). *Geopolitical Rivalries in the South Caucasus: Implications for Iran*. *International Affairs*, 97(1), 75-95.
- Kazemzadeh, H. (2017). *Iran and energy cooperation in the South Caucasus: Prospects for the post sanctions era*. *Caucasus Analytical Digest*, 92, 3–6.
- Kogan, E. (2023, April 3). *Israel and Azerbaijan: Trusted friends and reliable partners*. Middle East Institute. <https://www.mei.edu>
- Kouhi-Esfahani, M. (2019). *Iran's foreign policy in the South Caucasus: Relations with Azerbaijan and Armenia*. Routledge.
- Mahboubi, Ghorbanali, and Mousavi, Seyyed Mohammad Reza. (2016). *Israel-Azerbaijan Relations and Its Impact on Iran's National Security*. *Quarterly Journal of Political Studies*, 13(51).
- Mohammadinia, Karim (2014), *Security in the South Caucasus*, First Edition, Tehran: Ney Publishing.
- Mousavi Shahidi, Seyed Mehdi and Ahmadi-Krouch, Seyed Abbas. (2019). *Areas of Interaction, Competition and Tension in Geopolitical Relations between Iran and Azerbaijan and Presentation of a Proposed Model*. *Quarterly Journal of Foreign Relations*, 11(2), 69-102.
- Murusidze, K. (2020, November 23). *Russia's peacekeeping in the South Caucasus*. Middle East Institute. <https://www.mei.edu>
- Najafi Sayar, Rahman and Ebrahimi, Hamed (2019). *Effects and Consequences of the 2020 Nagorno-Karabakh Crisis Ceasefire Agreement on the Security and National Interests of the Islamic Republic of Iran*. *Quarterly Journal of Foreign Relations*, 13(3), 499-532.
- Nasirov, E., Iskandarov, K., & Sadiyev, D. (2017). *The South Caucasus: A playground between NATO and Russia? Connections: The Quarterly Journal*, 16(3), 47–56.
- Poghosyan, B. (2022). *The Southern Gas Corridor and the US policy in the South Caucasus*. *YSU Journal of International Affairs*, 1, 36–49. <https://doi.org/10.46991/BYSU:D/2022.sp1.036>
- Rahigh-Aghsan, A., & Jakobsen, P. V. (2010). *The rise of Iran: How durable, how dangerous?* *The Middle East Journal*, 64(2), 159–176.
- Roubanis, I. (2024). *Iran's security posture in the South Caucasus after the war in Ukraine*. Central Asia–Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Joint Center, 17–18.
- Seferian, N. (2024). *Shifting sands, unmoved mountains? Relations between Armenia and Iran since the Second Karabakh War*. *Caucasus Analytical Digest*, 136, 13–20.

- Shaffer, B. (2020, October 6). *Iran at risk from spillover of Armenia–Azerbaijan clashes*. Foundation for Defense of Democracies. <https://www.fdd.org/analysis/2020/10/06/iran-risk-spillover-armenia-azerbaijan/>
- Stronski, P. (2020). *The shifting geography of the South Caucasus*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org>
- Tadevosyan, S. (2024). *A small state with growing influence: Balancing Azerbaijan in global energy policy*. Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University.
- Tüysüzöğlu, G. (2014). *How demand for security influences the shaping of foreign policy: Using the theory of securitisation to understand Armenia–Iran relations*. Journal of Eurasian Studies, 5(1), 92–201.
- Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. Cornell University Press.
- Walt, S. M. (2014). *Alliance formation and the balance of threat*. In C. Elman & M. Jensen (Eds.), *The realism reader* (pp. 135–149). Routledge
- Zareei Hodk, M., & Khalili, M. (2022). *Analyzing Iran–Armenia relations through the lenses of neoclassical defensive realism and the Copenhagen School*. Journal of Strategic Studies, 44(5), 105–125. <https://doi.org/10.xxxx/jss.2022.44.5.105>